

אזרחים מתבגרים: כינוס התלמידים בשיך מוניס – התנגשות, דיאלוג ומפגש

פולה קבלו

אל השטח הפתוח בשיך מוניס, בו ממוקמת כיום אוניברסיטת תל-אביב, התקבצו באחר הצהריים של ה-10 ביוני 1954 כשמונת אלפים בני נוער תלמידי הכיתות השביעיות והשמיניות בבתי הספר היהודים בישראל. בני הנוער נקראו אל הכנס על-ידי משרד החינוך כדי להשמיע בפניהם את דבר ראש הממשלה לשעבר, דוד בן-גוריון בנוגע ליעודי הנוער בישראל. השטח שהוכן על-ידי הגדנ"ע במיוחד עבור האירוע, חולק בחבלים לעשרות חלקות קטנות ושוטרים צבאיים פיקחו על הסדר ועל התמקמות התלמידים במקומות שיועדו להם על-פי בתי הספר. התלמידים הגיעו מכל רחבי הארץ, חלקם בהסעות מאורגנות, חלקם ברגל. הם ייצגו את הנוער הלומד מכלל בתי הספר בישראל – עיוניים ומקצועיים, צבאיים וחקלאיים, תיכוני בוקר ותיכוני ערב. בכתבות המצולמות הרבות שהופיעו בעיתונות בעקבות הכנס, הם נראים, כשהם מלקקים שלגונים, שרועים זה לצד זה על האדמה, מצחקקים ומפטפטים וגם... כמובן... מוחאים כף – לעתים קרובות ותוך ציון שביעות רצונם מהתבטאות עסיסית כזו או אחרת של הדובר.¹ מהצילומים נחסף הרחש המתמיד שליווה את הנואמים לכל אורך הכנס ועורר את חמת המבוגרים. למרות שמשרד החינוך לא הגדיר את האירוע כ'חובה' – בחרו בתי ספר מסוימים להגדירו ככזה ואחרים חייבו את תלמידיהם לכתוב חיבורים ועל-ידי כך חויבו התלמידים למעשה בנוכחות.²

1 בעיתונים רבים ציינו שהתלמידים מחאו כף כשבן-גוריון קרא להגביר את הילודה או כשמתח ביקורת על המורים. ראו למשל: 'בן-גוריון: "הברירה לנוער – חיי שליחות או קארייריזם"', הארץ, 11.6.1954, עמ' 1; 'קול קורא במדבר', העולם הזה, 17.6.1954, עמ' 5.

2 'תלמידים ומנהלי בתי ספר על קריאתו של ד. בן-גוריון', הארץ, 13.6.1954, עמ' 4.

פנייתו של דוד בן-גוריון אל ציבור התלמידים, בני דור שלישי³ למהפכה הציונית, הייתה חלק מניסיון רחב יותר שהיה נתון בעיצומו באותם ימים, לגייס את בני הדור הצעיר במדינת ישראל למעורבות אזרחית וחברתית אקטיבית. את הניסיון הזה ניסה להוביל ממקום מושבו בביתו החדש אשר בקיבוץ שדה-בוקר, לשם עבר להתגורר כמה חודשים קודם לכן. על המניעים השונים שהשפיעו עליו להעתיק את ביתו לשדה-בוקר ולפרוש זמנית מתפקידו כראש ממשלה ושר ביטחון, נכתב רבות.⁴ פרישתו מתפקידו הפוליטיים הרשמיים לוותה בניסיון לפלס דרכי פעולה אלטרנטיביות לדרך הפוליטית מפלגתית שבמסגרתה פעל כל חייו, ואשר הסתמכה על המנגנונים הביצועיים של מוסדות מרכזיים כאמצעי לקידום מטרות.⁵ הפרישה והמעבר לשדה-בוקר, מסמלים על כן, את ראשית השינוי בתפיסתו הממלכתית של בן-גוריון מן השלב ה'מוקדם', שאופיין כדברי אבי בראלי, בהסתמכות על ממסדים פוליטיים ותנועתיים (מפא"י והתנועה הקיבוצית) אל התפיסה הממלכתית ה'מאוחרת' בעלת הסממנים ה'אנטי מפלגתיים'.⁶ מתפיסה זו גם נגזרו קְזומות חדשות לחיזוק תחושת המחויבות של האזרח הישראלי כלפי המדינה והחברה,⁷ יזמות שהכינוס בשיך מוניס היה חלק מהן.

המאמר שלפנינו מבקש לשפוך אור על ניסיון זה באמצעות סיפור אירוע, שלקראתו, במהלכו ובעקבותיו התעורר דיון ציבורי סוער על עצם הלגיטימיות, על התכלית והטעם ועל תכניה הרצויים או האפשריים של יזמה מנהיגותית המבקשת לעודד או לעורר את הדור הצעיר להעמיק את מעורבותו האזרחית. המאמר יכיר את השאלות הבאות: מהם התכנים שביקש בן-גוריון ליצוק לתודעת האזרחות של הצעיר הישראלי? כיצד התיישבו התכנים הללו עם רעיון מרכזי מוביל אחר שקידם באותם ימים –

-
- 3 להגדרת 'דור' ו'יחידה דורית', ראו: K. Manheim, 'The Problem of Generations', In: Idem, *Essays*, in the sociology of knowledge, New York 1952, pp. 276-322; יונתן שפירא, עילית ללא ממשכים, תל-אביב תשמ"ד (להלן: שפירא, עילית), עמ' 57-45.
- 4 ראו למשל: יחיעם ויק, 'אל הפנטזיה ובחזרה', עיונים בתקומת ישראל, כרך 8 (תשנ"ח), עמ' 319-298; מיכאל בר-זוהר, בן-גוריון, כרך ב, תל-אביב 1977, עמ' 956-949.
- 5 אניטה שפירא, 'בן-גוריון וברל', שני טיפוסים מנהיגות', בתוך: שמואל אביגרי (עורך), דוד בן-גוריון: דמותו של מנהיג תנועת פועלים, תל-אביב 1988, עמ' 71; זאב צהור, 'תנועת הפועלים – עיצוב ההנהגה', החזון והחשבון, תל-אביב 1994, עמ' 27-18.
- 6 ראו: אבי בראלי, 'הממלכתיות ותנועת העבודה בראשית שנות החמישים', בתוך: מרדכי בר-און, אתגר הריבונות, ירושלים 1999 (להלן: בראלי, הממלכתיות), עמ' 25; פולה קבלו, בן-גוריון: רעיון החלוציות ונושאים, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, 2000 (להלן: קבלו, רעיון החלוציות), עמ' 112, 114.
- 7 אלי צור רואה בפרק הזמן הזה 'נקודת פתיחה לניסיון של בן-גוריון לעצב את החברה הישראלית מחדש, כשסוכן המהפכה הוא הנוער'. אלי צור, 'בדידות המנהיג הזקן', הציונות, כרך כב (2000), עמ' 284. ההסבר המוצע כאן מקבל את הקביעה הזאת, אך מנסה למקם את הפנייה לנוער בהקשר רחב יותר של המהלכים לניתוק ה'ממלכתיות' ממטרונייה.

הממלכתיות? כיצד הגיב הנוער הישראלי ה'וותיק' למסריו של המנהיג? מהו מקור הנתק שנוצר בין המנהיג לנוער?

המאמר יספר את סיפורו של האירוע ויבקש להראות כי ביסוד הנתק שנוצר בין המנהיג לנוער לא עמדו רק פערי הדורות או היעדר הרלוונטיות של הרעיונות שהוצעו. המאמר מניח כי קריאת המנהיג למחויבות אזרחית נתקלה במבוכה ובלבול, שנבעו בעיקר מאי-ההבנה לגבי התפקיד המשתנה של מרחב הפעולה הוולונטרי מצד אחד, ותפקידה של המדינה ביחס לאותו מרחב מצד שני. מטבע הדברים, יתמקד המאמר בקבוצה חברתית מסוימת – בני נוער יהודיים מן השכבה המשכילה בחברה הישראלית, ודרכם יתבונן גם במגזרים אחרים בחברה שהגיבו לניסיונות ה'גיוס' הללו, בהתנגדות ובביקורת, בתהייה ובלבול, וגם באהדה ותמיכה.

החשש שביטא בן-גוריון בשנים הראשונות לכינון המדינה ובהקשר לתהליך גיבושה של החברה הישראלית, היה שהקמת המדינה תביא להתרחקות האזרחים מהמסורת הוולונטרית שעל בסיסה פעלו טרם היות ריבונות.⁸ החשש הזה היה מבוסס על הדעה שבה החזיק בן-גוריון, ולפיה לא זו בלבד שקיומה של המדינה על מוסדותיה השונים אינו מבטל את הצורך בעשייה וולונטרית-אזרחית, אלא שהפעולה הוולונטרית היא הערוץ המרכזי ליצירת ליכוד חברתי שיבטיח את יציבותה והמשכיותה.

תופעת ההתאגדות הוולונטרית כשלעצמה לא הייתה זרה, כמובן, לתנועה הציונית שטיפחה בתוכה את המתנדבים, קרי, ה'חלוצים' כמי שנכונים להבקעת יחידים שבעקבותיה יתחולל השינוי ההמוני, וכמי שניחנו בתודעת שירות, מנהיגות ועליונות מוסרית.⁹ המרכיב הוולונטרי בחלוציות היה דומיננטי. ואולם, רבים מהחלוצים היהודים במחצית הראשונה של המאה העשרים הכריעו על דרכם באורח אינדיבידואלי, תוך היענות בפועל לצווים תנועתיים ורעיוניים שעם מסריהם הזדהו.

את הרוח הייחודית הזאת, לפיה ביטאו יחידים את נכונותם להעמיד עצמם לרשות הכלל, חשש בן-גוריון לאבד בעקבות כינון המדינה ומנגנוניה. הוא חשש שנכונות האזרח הישראלי לתרום לכלל תבטל ותדעך. במקומה יקיים האזרח חובות אזרחיות פורמליות (כמו למשל הצבעה בבחירות ותשלום מסים) ותו לאו, ויצפה מהמדינה וממנגנוניה לתת מענה לכל תחומי החיים והחברה. ברקע הניסיון לגייס את בני הדור הצעיר במדינה למעורבות אזרחית וחברתית אקטיבית עמד אם כן, חששו מפני אי-היווצרותה של 'מחויבות אזרחית'¹⁰ בהוויה הישראלית החדשה. 'מחויבות אזרחית'

8 דוד הורוביץ ומשה ליסק, מצוקות באוטופיה, תל-אביב 1990 (להלן: הורוביץ וליסק, מצוקות באוטופיה), עמ' 51-52.

9 הנרי ניר, 'מיהו חלוץ?', טורא, חוב' ב (1992), עמ' 245.

10 המושג 'מחויבות אזרחית' (civic engagement) מתייחס בעיקר לתופעה של יצירת התאגדויות וולונטריות של אזרחים לצורך קידום נושא הקרוב ללבם. חוקרים שונים הצביעו על חיזוק האמון החברתי ואיכות החיים הציבוריים על בסיס קיומה של 'מחויבות אזרחית'. למשל: R. Putnam,

שבלעדיה, כך האמין, לא ניתן יהיה לממש את יעדי הריבונות – יצירת אומה מלוכדת ובעלת תודעת שייכות. לניסיונות הללו התנגדו תנועות התיישבות וחלק מתנועות הנוער, שהיוו את ערוץ הפעולה הוולונטרי המרכזי בישראל עד אז. התנועות הללו חששו כי מאחורי הצהרותיו של בן-גוריון מסתתרת הכוונה לפגוע במסגרות הקיימות, לקרוא תגר על ההשקפות האידאולוגיות שאותן ייצגו ובסופו של דבר לחסום את ערוצי הפעולה הוולונטריים הוותיקים שעמדו לרשות התושבים היהודיים.¹¹ מעבר לכך, התקשה בן-גוריון ליישב את הסתירה לכאורה בין השקפתו ה'ממלכתית', שדגלה בהעדפת מרות המדינה על פני ארגונים סקטוריאליים שונים,¹² לבין הקריאה להתאגדות וולונטרית לשם קידומו של סדר יום שייקבע על-ידי אותה רשות הממלכתית.

מחקרים שבדקו את תופעת ההתאגדות הוולונטרית בהקשרים היסטוריים שונים מצביעים, שתפיסת הקונפליקט המובנה בין היזמה ההתנדבותית או ה'מגזר ההתנדבותי' לבין המדינה, אינה משקפת בהכרח את המציאות. רשויות מדינה בתקופות שונות ובמקומות שונים, קיימו קשר של תמיכה הדדית עם ארגונים התנדבותיים ואפשרו להם להתקיים מבחינה חומרית ומבחינה חוקתית, מתוך הבנת היתרונות שיש להם על-פני המנגנונים הממלכתיים.¹³ נראה אם כך, כי דפוס היחסים שראה בן-גוריון לנגד עיניו כשפנה אל הדור הצעיר לא היה כה חריג או רווי סתירות. אך בהקשר של החברה הישראלית, שהורגלה להכפיף את הפעולה הוולונטרית למרות התנועות הרעיוניות הסקטוריאליות ועל רקע מאבקיו הפוליטיים של בן-גוריון במפ"ס, נתפסו רעיונותיו כבלתי ניתנים למימוש במקרה הטוב, ומעוררי חשד לכוונות לא-כשרות במקרה הרע.

שנת 1953 הייתה שנת מעבר מתקופה שאופיינה בקליטת עולים בגלים המוניים לתקופת ירידה בהיקף הגידול הדמוגרפי. עובדה זו אפשרה התפנות לאתגר התערות האזרחים החדשים בחברה הקולטת, וחייבה את הגורמים המוסדיים-הממלכתיים ליותר

'America's Declining Social Capital', *Journal of Democracy*, Vol. 6, no. 1 (1995), pp. 66-67 (להלן: פטנס, 1995). לניתוח האופן שבו הבין טוקוויל את ההתקשרות האזרחית של האמריקנים, כפי שבאה לביטוי בחיבורו משנת 1830, ראו: T. Scokpol, 'The Tocqueville Problem', *Social Science History*, Vol. 21, no. 4 (winter 1997), pp. 455-477 (להלן: סקופול, 1997).

11 על המתחים בין בן-גוריון לתנועות ההתיישבות סביב ניסיונות לשינוי המושג 'חלוציות', ראו: קבלו, רעיון החלוציות, עמ' 100-112; אייל כפכפי, תמורות באידאולוגיה של הקיבוץ המאוחד בתקופת המלחמה הקרה 1944-1954, חיבור לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה, אוניברסיטת תל-אביב, מארס 1986, עמ' 101, 125; אלי צור, 'החלה יציאת מצרים – ומה יעשו חלוצינו?', עיונים בתקומת ישראל, כרך 9 (תשנ"ט), עמ' 316, 331 ועוד.

12 הורוביץ וליסק, מצוקות באוטופיה, עמ' 62; אליעזר דון-יחיא, 'ממלכתיות, ויהדות בהגותו ובמדיניותו של בן-גוריון', הציגות, כרך יד (1989), עמ' 73.

13 B. Gidron, R. Kramer, L. Salamon, 'Government and the Third Sector in Comparative Perspective: Allies or Adversaries?', In: Idem (ed), *Government and the Third Sector*, San Francisco 1992, pp. 17-20

ממתן פתרונות פיזיים למחייה במולדת החדשה. באותה עת נוצרו שתי קבוצות אזרחים, ותיקים ועולים, בעוד המוסדות השונים אינם מצליחים לתת מענה לצורך בשילוב הקבוצות. זהו הרקע לפניית בן-גוריון לבני הדור הצעיר כגורמים 'חוץ מוסדיים' העשויים לתת מענה ל'בעיות השעה', וכמי שמסוגלים להוביל את השינוי המתבקש לאור המציאות הביטחונית הרעועה באזורי הספר ולנוכח השסעים החברתיים-תרבותיים המחייבים פתרון.¹⁴

בן-גוריון ופולה בכנס שיך מוניס, 10.6.1954
[באדיבות ארכיון המרכז למורשת בן-גוריון, צלם: אלכס גל]

14 יחסו של בן-גוריון לתפקידי הנוער בחברה מתיישב עם תפיסה שרווחה אז ולפיה הנוער נתפס כ'מאגר הבלתי מנוצל של החברה', כלומר קבוצה שצריכה לעמוד לרשות החברה לצורך מילוי תפקידים שייעודו לה. ראו: 31-37, K. Mannheim, *Diagnosis of our Time*, London 1943, pp. הסוציולוג קארל מנהיים שהוביל את התפיסה הזאת, טען שאין להגדיר את צורכי הנוער באורח מופשט, אלא להתאים אותם 'לצרכים ולמטרות של חברה מסויימת'. ק' מנהיים, 'הפונקציה הסוציולוגית של הנוער בחברה' (1953), בתוך: תמר רפפורט (עורכת), בין שני עולמות, ירושלים 1986, עמ' 173. ציפיות ציבור המבוגרים מבני הדור הצעיר ניכרו בשיח ציבורי שרווח באותה עת בעיתונות היומית והמקצועית. בשיח זה, באו לביטוי ציפיות, אכזבות והרהורים בדבר האפשרות או אי-האפשרות לחנך לאזרחות. ראו: קבלו, רעיון החלוציות, עמ' 46-54.

קריאת בן-גוריון לנוער התמצתה ב'שליחות', מונח שלתוכו יצק מניפה רחבה של תחומי פעולה האמורים להניח יסודות שעליהם יובטח עתיד 'האומה והמולדת':¹⁵ יצירת מכנה משותף בין חלקי החברה ובראש ובראשונה איתור מכנה משותף בין ארגוני הנוער השונים, חיים על-פי סטנדרטים מוסריים גבוהים, פעולה בתחום שילוב העולים באוכלוסייה, התיישבות באזורים השוממים ויצירת חברה הרמונית ללא פערים. על בסיס היסודות הללו, ציפה בן-גוריון מהנוער לארגן מסלול חיים שכלל אפשרויות מגוונות של עשייה מקצועית ואחרת. מגוון שנתן פרשנות חדשה למושג ההגשמה החלוצית וכלל את מכלול הפעולה ההתנדבותית של היחיד, הנעשית על בסיס יזמה ובחירה וכתרומה לכלל. ה'שליחות' וה'חלוציות' שדיבר עליהן לא הוגדרו במונחי חיי שיתוף ועבודה חקלאית יצרנית בלבד, ונתנו מקום גם לבעלי מקצועות חפשיים, למשכילים שייבחרו לתרום מכישוריהם המקצועיים לקהילות הסֶפֶר בהן קיים מחסור באנשים ובמקצועות מסוגם. השליחות כללה גם מתן מענה לבעיית הביטחון, שהוצגה כמניע מרכזי להתיישבות באזורים השוממים.

א. מי בא לכנס?

תלמידי השביעיות והשמיות שהוזמנו לכינוס בשיך מוניס השתייכו ברובם לקבוצת ה'וותיקים' בחברה הישראלית – אם כי רבים מהם לא נולדו בארץ. בתוך קבוצת גיל זו ניתן להבחין בין נוער עירוני לנוער מההתיישבות העובדת, ובין תלמידים שהשתייכו לתנועות נוער לבין אלה שלא היו מזוהים תנועתית. בקרב התלמידים מההתיישבות התקיימו גוונים נוספים על-פי השתייכות לתנועות המיישבות השונות. חתך תלמידי התיכון כלל כ-38% מכלל גילאי 14-18 בישראל (סה"כ 35,800 תלמידים). מקבוצה זו הגיעו רוב חברי תנועות הנוער, שחלקם היחסי בקרב הנוער הלומד נאמד ב-37% וחלקם היחסי בכלל הנוער נע בין 20%-15%.¹⁶ מהמקורות המתארים את מצבה החברתי והנפשי של קבוצה זו עולה אפשרות שצעירים אלה, שהיו הדור הצעיר הראשון המתחנך במדינה יהודית ריבונית, הרגישו לכודים במערכת ציפיות לוחצת, במיוחד מצד עולם המבוגרים, שגם סבלה מסתירות לא מעטות. הללו, דחפו אותם מצד אחד להוכיח הצלחה והתקדמות על בסיס אישי שהתבטאה בעיקר בלימודים גבוהים¹⁷ ומצד שני ביקרו אותם על חוסר מעורבות בתהליכים החברתיים והתרבותיים הייחודיים וההיסטוריים המתחוללים סביבם.¹⁸

15 דוד בן-גוריון, 'קריירה או שליחות', 10.6.1954, חזון ודרך, כרך ה, עמ' 209.

16 מתוך: נקודות מבוא לסקר על מצב הנוער – נספח מספר אחד בדו"ח הועדה להקמת רשות עליונה לענייני נוער, ארכיון המדינה (להלן: א"מ), ג/5546/3704.

17 שפירא, עילית, עמ' 87.

18 למשל: אילון, 'התנוונותן של תנועות הנוער', הארץ, 19.3.1954, עמ' 5; מ"ש, 'אל תנועות הנוער', הארץ, 19.2.1954, מוסף תרבות וספרות, עמ' א.

אל קבוצה זו פנה בן-גוריון בשורת מסרים פומביים ואישיים בכתב ובעל-פה, ובשיאה – באותו אירוע המוני בשיך מוניס, שאליו הוזמנו בעיקר בשל מגבלות השטח, רק תלמידי הכיתות הגבוהות. אך האירוע מעצם היותו המוני, נשא אופי הצהרתי ולא אפשר העברה של מסרים מורכבים. כך אירע, שלמרות ניסיונות בן-גוריון להעביר מסרים הנותנים מענה לצורכי השעה והמאפשרים ערוצי פעולה מגוונים, הפך האירוע למפגש קשה ומפכח עם המציאות. הנוער לא הגיב בהתלהבות לתביעותיו. במקום שהמפגש יהווה גשר להתקרבות, נתוודע בן-גוריון בעיקר למרחק הנפער בינו לבין 'נושאי החלוציות' החדשים.

ב. הרקע לארגון הכנס

לאחר שעבר להתגורר בשדה-בוקר, בעקבות פרישתו מתפקיד ראש הממשלה ושר הביטחון, החלו להגיע לבן-גוריון מכתבי תגובה של אזרחים שייצגו סקטורים שונים בחברה הישראלית. חלק ניכר מהמכתבים נכתבו על-ידי בני נוער וצעירים. רובם עסקו בשאלת תפקידי הדור הצעיר במדינה ובחברה החדשה. בתשובותיו לכותבים, נהג בן-גוריון להרצות את השקפותיו ולברר מידע נוסף לגבי עמדותיהם. במקביל, הוא החל לקיים מפגשים עם אנשי חינוך, אנשי מפלגה וצעירים, שבמהלכם ניסה לתהות על קנקנם של בני הדור הצעיר (נוער וצעירים אחרי צבא) בכוונה להיווכח מהו הפוטנציאל ה'חלוצי' הטמון בס. החלטתו לכנס את כל תלמידי השביעיות-שמיניות לעצרת המונית בעלת אופי הצהרתי, באה בעקבות אותם מפגשים והתכתבויות. יתרונו של אירוע מסוג זה היה בהיקפו המספרי ובתהודה התקשורתית, שהדיאלוגים הקטנים שהתרחשו בשדה-בוקר חסרו אותם. הוא פרש לראשונה את הרעיון בראשית מארס 1954, בפני שר החינוך, בן-ציון דינור:

יש במחשבותי (אין זו עדיין החלטה ברורה וסופית) לכנס השמיניות של כל בתי הספר התיכוניים (ואולי גם השביעיות) לשני דברים: 1. לברר אתם מהו תפקידם בצבא לא רק כלפי בטחון הארץ אלא כלפי מיוזג גליות. 2. להעמיד הנוער על הצורך החיוני, שאולי שלמות המדינה כרוכה בו, ליישב בהקדם את הגליל והנגב [...] מהמכתבים הרבים שאני מקבל מנוער זה אני מזועזע מהיחס של הנוער הישראלי ל"כורדים" או ל"שחורים" (כפי שהם קוראים להם) בצבא. יש בכך כמובן אשמת המורים, שאינם מסבירים לחניכיהם איך עליהם להיפגש עם עולים בצבא, אבל לא נשנה בקל סגל המורים. ואני מרגיש צורך לדבר ישר לנוער בענין זה.¹⁹

19 מכתב בן-גוריון לב'צ דינור, 5.3.1954, ארכיון דוד בן-גוריון (להלן: אב"ג), חטיבת התכתבויות.

השלב החדש בדיאלוג של בן-גוריון עם הנוער נכרך בקשיים אחדים, שנבעו מהעובדה שלא כיהן באותה תקופה כשר בממשלה ומצד שני זוהה ברורות עם מפלגה פוליטית. הבעיה המרכזית הייתה סמכותו ויכולתו ליזום אירוע במסגרת ממלכתית. על רקע זה, הוא ביקש שהכנס יוצג כזימה של משרד החינוך ושל מנהלי בתי הספר.²⁰ הדינמיקה של תכנון הכינוס הניעה אותו להגביר בתכיפות את מפגשיו המתוכננים עם בני נוער וגורמים חינוכיים שונים, מתוך כוונה להכשיר את הקרקע לקראת האירוע. במסגרת זו הוא נפגש עם מדריכי תנועות נוער המזוהות עם מפא"י, ובירר אתם את עמדתם בנוגע לרעיון הכינוס הארצי. במהלך הישיבה הוא קרא להקמת 'תנועת נוער ממלכתית', שתהיה מבוססת על מדריכים בשרות צבאי ותתן מענה לבעיית הנוער הלא-מאורגן ולבעיית מיזוג הגלויות.

המדריכים, למרות נטייה מסויגת לתמוך ברעיון הקמת מסגרת תנועתית המיועדת לנוער שנמצא מחוץ למסגרות הקיימות, היו מאוחדים בהתנגדותם לתנועה בעלת מבנה היררכי צבאי – כדוגמת הגדנ"ע. מבנה שלטענתם 'מצמית' [...] את יסוד ההתנדבות'. מדריכי התנועות התקשו להשלים עם הרעיון, שנראה לבן-גוריון כל כך טבעי, כי מסגרת שתאחד נוער ותובילו לפעולה וולונטרית למימוש משימות לאומיות, תתבסס על היררכיה צבאית לא-דמוקרטית ביסודה. הם תלו בעובדה זו את כישלון הגדנ"ע לאחר חמש שנות פעילות. לדברים אותם כתבו לבן-גוריון במכתב משותף,²¹ צרפו רמז עבה שהגדנ"ע אינו סובל ממחסור באמצעים כספיים. ואולם, הללו לא הבטיחו את הצלחתו, והראייה לכך היא שהגדנ"ע נכשל בשני השטחים העיקריים שבהם פעל: גיוס חברים והקמת גרעין להתיישבות.²² בפועל, בחוגי הנוער המזוהים עם מפא"י שרר אי-אמון באשר לאפשרות הקמת מסגרת ממלכתית כתחליף או כמקבילה לתנועות הנוער. בקרב בני נוער שהשתייכו למסגרות תנועתיות אחרות הייתה ההתנגדות הרבה יותר נחרצת, כפי שניווכח בהמשך.

למרות ניסיונות בן-גוריון לרכך את ההתנגדות, נשאר נושא תנועת הנוער הממלכתית לא מגובש דיו, ועתיד היה להפוך לאחד מגורמי הנתק בין המנהיג לבין ציבור התלמידים בכינוס. זיאמה ארן, מזכיר מפא"י לשעבר, ועתה שר בלי תיק בממשלת שרת, היה שותף לרעיון הכנס והיה מודע להלכי רוח בקרב בני הנוער בשאלה זו. הוא כתב לבן-גוריון לפני כינוס השביעיות והשמיניות והזהירו מפני מה שכינה 'פגיעה בהסתדרויות הנוער הקיימות'. ארן הסתייג מפורשות מן הכוונה להעלות את

20 ש.ש.

21 'סיכום פגישת בן-גוריון עם מדריכי תנועות הנוער', 1.4.1954, מכתב נציגות מחלקת הנוער של איחוד הקבוצות והקיבוצים לבן-גוריון, 27.5.1954, ארכיון האיחוד, בתוך: ארכיון התק"ם בחולדה (להלן: אה"א), חטיבת מחלקת הנוער, מיכל 361, תיק 7.

22 ש.ש.

תכנית תנועת הנוער הממלכתית או כפי שכונתה: 'חזית הנוער' בכינוס.²³ גם יוסף יזרעאלי, מזכיר 'איחוד הקבוצות והקיבוצים', הסב את תשומת ליבו של בן-גוריון לרמת הרגישות הגבוהה הקיימת סביב נושא המסגרת האחידה. הוא הדגיש בפניו כי הצעירים ההולכים להתיישבות זקוקים לעידוד מהמנהיג ואין לתת להם הרגשה 'כי הכלי בו הם משתמשים [תנועות הנוער] החליד'. בה-בעת הדגיש כי התגובות ליצירת חזית של בני 20-30 חיוביות ואוהדות.²⁴

רק לאחר הכינוס בשיך מוניס עתיד בן-גוריון לטעון כי בדבריו בכינוסים בכלל ובשיך מוניס בפרט, התכוון לעורר את בני הנוער לפעולה לאחר שיעברו את גיל שמונה-עשרה, כלומר עם תום לימודיהם התיכוניים ולקראת התגייסותם לצבא.²⁵ אך נראה שהדברים לא היו ברורים כל צורכם לחברי התנועות. אין להתפלא על כך. הלא בן-גוריון ציין זמן קצר קודם לכן את הגדנ"ע כ'תנועת נוער ממלכתית במקום התנועות הקיימות'.²⁶

כחלק מההיערכות לקראת הכינוס וכאמצעי ללימוד הלכי הרוח לקראתו, זימן בן-גוריון נציגים מבתי ספר מרכזיים שמנהליהם שותפו בארגון האירוע.²⁷ פגישה כזאת התקיימה בשדה-בוקר כשלושה שבועות לפני הכינוס. במהלכה הציג בפני התלמידים את השקפת עולמו ושאיפותיו בנוגע לדמות המדינה הרצויה ושאל אותם אם לדעתם מוכן יהיה הנוער לקבל על עצמו את התפקיד אשר ההיסטוריה מטילה עליו. במישור המעשי דיבר בן-גוריון על הצורך בביטול 'התהום שבין השפע שהוא נחלתו של החלק האחד מהעם ובין המחסור המנוון של החלק השני', ועל ההכרח לקרב בין ותיקים לעולים. כמו כן התייחס למודל ההתיישבות העובדת המבוססת על בעלי מקצועות מגוונים, כצורת חיים הנותנת מענה משולב לצרכים מוסריים, ביטחוניים וכלכליים. התגובות לדבריו היו מעורבות. התלמידים אהרון ברק וגדי צימרמן דיווחו לחבריהם כי דברי בן-גוריון נשמעו כ'דברי חזון', וציינו שהתנהל ויכוח שבמהלכו הסתייגו התלמידים מהאפשרות שהנוער ייטול על עצמו את המשימה, בין השאר, בשל היעדר הכשרה מתאימה.²⁸ אחד המסתייגים היה יורם טיל, תלמיד גימנסיה הרצליה, שאף כתב

23 מכתב זלמן ארן לבן-גוריון, 24.5.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

24 מכתב יוסף יזרעאלי לבן-גוריון, 24.5.1954, אה"א, חטיבת מחלקת הנוער, מיכל 361, תיק 7.

25 למשל תשובתו למכתבה של אורנה ארוז: 'בכינוס בשיך מוניס וכן בכינוסים שבאו אחר כך התכוונתי בעיקר לדור הצעיר לאחר גיל 18', 1.9.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

26 ראו מכתב בן-גוריון לזלמן ארן, 7.4.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות. יש להניח שהוא התכוון כי לגבי בני נוער עולים או כאלה שאינם משתייכים לקבוצות הסוציו-אקונומיות המצטרפות בדרך כלל לתנועות נוער – הגדנ"ע יכול להיות תחליף הולם יותר.

27 תיכון בית הכרם, בית הספר הריאלי בחיפה והגימנסיה הרצליה.

28 מצורף למכתבו של ד"ר מ. שפירא, מנהל בית הספר התיכון בית הכרם, לבן-גוריון, 4.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות. הסקירה נכתבה עבור מועצת התלמידים על-ידי התלמידים אהרון ברק וגדי צימרמן ב-1.6.1954. אב"ג, חטיבת תכ"כ.

לאחר מכן לבן-גוריון על מנת להזהירו מפני 'אכזבה גדולה' ומפנה שלא יבוא. הוא טען שנער שלא קיבל מעולם חינוך חלוצי לא יוכל להיענות בחיוב לדרישתו 'לעשות מעשה [...] ואין זה משנה לי אם קוראים לכך בגידה, עריקה ובאופן עקיף יורקים לי בפרצוף'. טיל ציין שידוע לו כי רבים מחבריו חשים כמוהו, שהליכה להתיישבות אינה הפתרון עבורם. הוא העיד על עצמו שחונך ב'בית בינוני המעריך את הבטחון הכלכלי והנוחיות הקשורה בו' ועל כן, הורגל לחיי עיר.²⁹

בבית הספר הראלי בחיפה, שמנהלו, יוסף בנטואיץ, סייע בארגון כנס התלמידים, נערכו לקראת האירוע שני מפגשים של תלמידי הכיתות העליונות. למפגש הראשון הזמינו את יזהר סמילנסקי ונושאו היה: 'דרכם של הבוגרים בחיים'. גם במפגש הזה באה לביטוי ההתלבטות שאפיינה את בני הנוער – בין ה'הגשמה' החלוצית – באמצעות הצטרפות לנח"ל והליכה להתיישבות שיתופית לבין איתור ערוצי פעולה חלופיים בהם יוכלו לתרום מכישוריהם ומרצונם לטובת צורכי המדינה על בסיס ההשכלה שרכשו. בתגובתו הדגיש יזהר את תרומת ההתיישבות החקלאית לעצמאות הכלכלית של המדינה. הוא תבע מהנוער הלומד להעמיד עצמו בראש ובראשונה לתפקיד הזה, שכן לא ייתכן שכל בני הנוער הלומדים יהיו מורים ורופאים, ואילו העבודה השחורה תיעשה רק על-ידי הנערים העובדים שרובם עולים. דברי סמילנסקי התאימו כמובן להשקפת העולם של חברי תנועות הנוער, שהיו כ-40% מתלמידי בית הספר הראלי. ואולם, שאר התלמידים לא התרשמו במיוחד, כפי שהעיד מנהלם. לאחר שבוע התקיימה פגישה שנייה ונמשך הוויכוח בין תלמידי השמיניות בלבד. לאחר המפגשים כתב בנטואיץ לבן-גוריון, כי אם יקבלו את הצעתו להבחין בנח"ל בין גרעיני הכשרה לבין יחידות שאינן מחויבות להגשמה במסלול של התיישבות חקלאית – אזי אפשר יהיה למשוך את מיטב התלמידים להצטרף. עמדת בנטואיץ חידדה נקודה שהייתה כנראה רלוונטית לגבי רוב הנוער העירוני הלומד: 'יש רצון טוב ונכונות להתנדב, אבל בלי מסגרת כשרוב התלמידים מתגייסים כיחידים – זה הולך לאיבוד'.³⁰ במילים אחרות: הבעיה אינה בחוסר נכונות הנוער העירוני לגלות 'אזרחות טובה' או 'מחויבות אזרחית', אלא בערוצים שאליהם הוא מופנה כדי לבטא נכונות זו. מדברי בנטואיץ השתמע שאין לצפות שהנוער יגלה נכונות לפעול דווקא בערוצים שיקצו לו המחנכים והמנהיגים, גם אם הללו נחוצים וחשובים לדעתם. בנטואיץ, כמו ארן ויזרעאלי לפניו, ניסה לכוון את בן-גוריון לכיוון קצת יותר קונקרטי, שיעורר פחות התנגדות ויצג ערוצי פעולה נוספים לאלו המקובלים עד אז, מבלי לצאת נגד המסגרות הקיימות.

29 מכתב יורם טיל לבן-גוריון, 25.5.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

30 תיאור המפגשים מופיע במכתבו של יוסף בנטואיץ לבן-גוריון, 9.5.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

תנועות הנוער עמדו באותם ימים במוקדם של פולמוסים ציבוריים, שביקרו את אזלת ידן מול המציאות המשתנה או הגנו על זכות קיומן מול 'סכנת הממלכתיות'. בעיתונות התקופה, עיתונות הנוער כמו גם העיתונות הכללית, פורסמו נתונים על ירידה באחוז המצטרפים לתנועות נוער ועל הפיחות המואץ בכוח השפעתן. תנועות הנוער הואשמו כמחמיצות הזדמנות היסטורית ליזום, בתקופה שבה בולט הצורך בפעולה מצד הנוער לשילוב העולים ול'הפרחת השממות'.³¹

במסגרת הדיון על תפקידי תנועות הנוער נדון גם רעיון תנועת הנוער הממלכתית. מהתבטאויותיו של בן-גוריון בנושא קשה לקבוע האם הוא הציבו כאלטרנטיבה לקיים או כמסגרת לנוער הלא-מאורגן בלבד? האם הגדנ"ע הוא אותה תנועת נוער ממלכתית? האם כוונתו ליצור גוף שיאחד בתוכו את תנועות הנוער ויאפשר לכל אחת מהן קיום עצמאי? כל האפשרויות הללו עמדו על הפרק, אך הלגיטימציה להדגשת הסדק במיתולוגיה של תנועות הנוער כבר ניתנה. בשיח הציבורי בנושא נטלו חלק גופים שביקרו את התנועות וייצגו בדרך כלל את הממסד ה'ממלכתי', כגון עיתוני הצבא או הארץ, המזוהה עם החוגים העירוניים, ומהצד השני – ביטאוני תנועות הנוער שהגנו על ייחודן ועל זכות קיומן.³² ברקע הוויכוח בלטה נוכחותו של בן-גוריון, שמעורבותו הישירה בחוק חינוך ממלכתי מיקמה אותו כשותף מרכזי ואף אחראי להחלשת התנועות.³³

הדיון על הגדרת המסגרת המארגנת לנוער (על כינוייה השונים: תנועת נוער ממלכתית, תנועת נוער כללית, 'חזית נוער' – מונחים שבן-גוריון עצמו עשה בהם שימוש) השתלב בניסיון הרחב של בן-גוריון, לעורר 'מחויבות אזרחית' בכפיפות למסגרות ממלכתיות ולא באמצעות המסגרות הסקטוריאליות, התנועתיות, שבמסגרתן

31 ראו למשל הוויכוח בין עמוס אילון לבין פנחס רוזנבליט מעל דפי הארץ. אילון טען כי תנועות הנוער מתנוונות בשל אי-יכולתן להשתנות ולהסתגל למציאות המשתנה. רוזנבליט גרס שכל התפקידים הלאומיים והחברתיים שעמדו בעבר בפני הנוער לא רק רלוונטיים בהווה אלא אף דחופים יותר. אילון, 'התנוונותן של תנועות הנוער', הארץ, 19.3.1954, עמ' 5; פנחס רוזנבליט, 'בזכותן של תנועות הנוער', הארץ, 4.5.1954, עמ' 2.

32 דוגמה לכתבות ומאמרים בנושא תנועות הנוער שראו אור בביטאונים ובעיתונים, שלא הופיעו מטעם תנועות הנוער: ישראל קופילביץ, 'התביעה הכפולה', מבואות, חוב' 1 (13), 1954; אילון, 'התנוונותן של תנועות הנוער', הארץ, 19.3.1954, עמ' 5; אריה שטרם, 'תנועת נוער אל מפלגתית', במחנה גדנ"ע, גיליון 64, פברואר-מארס 1954, עמ' 16; הלל ברזל, 'במחנה נח"ל מספר על תנועות הנוער: חמש שנות מעשה', במחנה נח"ל, גיליון 31, נובמבר 1953. ביטאוני תנועות הנוער עסקו רבות, מטבע הדברים, במצב התנועות, בכיווני התפתחותן בשאלת היעדים שעמיהם עליהן להתמודד ובשאלות של מעמדן בחברה הישראלית. הנושאים הללו אפיינו את השיח הציבורי בכל התנועות.

33 שמו של בן-גוריון נקשר בניסיון לפגוע במעמד תנועות הנוער בשל הנחייה שיצאה ממשרד החינוך בעקבות קבלת חוק חינוך חובה בכנסת, ועל פיה חל איסור על מדריכי תנועות הנוער לפעול בבת-הספר ללא קבלת מעמד של 'תנועת חסות'. ראו: מרדכי נאור, 'התנועה המאוחדת', בתוך: הנ"ל (עורך), תנועות הנוער, 1920-1960, ירושלים 1989, עמ' 100.

התבצעו היזמות הוולונטריות עד אז. מן ההתחקות אחר הדיאלוג שקיים בין-גוריון עם הנוער, ניתן להתרשם שהוא נסוג בהדרגה משימוש במונח 'ממלכתי' בהקשר של ארגון בני הנוער והעדיף מונחים שמשמעותם אינה מחייבת מעורבות מדינתית, כמו: 'כללי' או 'חזית נוער'. ייתכן והדבר מעיד על זהירות שהחל לנקוט בה כשהבין את מידת הרגישות של הנושא. סוגיית תנועת הנוער הממלכתית הכבידה על ניסיון ההידברות עם הנוער כבר בשלבי הראשונים והשפיעה על הכיוון שאליו פנה דיאלוג זה עוד לפני כינוס התלמידים בשיך מוניס.

ג. מגעים עם מוסדות לקראת הכינוס

בין-גוריון שיתף שלושה ערוצים מוסדיים במאמץ להגיע למפגש בלתי אמצעי עם בני הנוער הלומדים: משרד החינוך ומנהלי בתי ספר תיכוניים מובילים, חברי מפא"י³⁴ ומשרד הביטחון והמטה הכללי של צה"ל. הראשון שבין-גוריון הציג בפניו את רעיון הכינוס היה, כאמור, שר החינוך, בין-ציון דינור. האחרון הסכים שזימת הכינוס תצא ממשרד החינוך והתרבות: 'נסדר כך את הענין שהיוזמה באה מבית הספר [...] זה יקל עליו'.³⁵ בין-גוריון תיעד ביומנו פגישה עם יזהר סמילנסקי ואחרים, שבמסגרתה סיפר יזהר על השיחה שקיים עם דינור בנושא הכינוס ובה סוכם כי 'פגשו עם מספר מנהלים ומורים טובים וביזמתם כאילו יועד הכינוס'.³⁶ דינור קיים התייעצות ראשונית עם קבוצה של מנהלי חמש-עשרה בתי ספר תיכוניים מרכזיים. במקביל, בין-גוריון ביקש מזלמן ארן להתייעץ אתו ועם חברים נוספים במפא"י, חיים בין-אשר וסמילנסקי, בנוגע לאפשרות הכינוס. בפגישה שהתקיימה בשדה-בוקר לא נראו שותפיו למפלגה מופתעים מן הכיוון החדש שאליו ניסה להוביל. בין-גוריון סיפר על כך במכתב לארן, שבו כתב כי המשתתפים בפגישה ביטאו הערכה ש'הנוער מצפה לקריאה' וביטאו את ההנחה [הרווחת באותה תקופה בציבור הישראלי – פ"ק] ולפיה, 'מלחמת השחרור היתה נקודת שיא שלאחריה היתה ירידת מתח ותחושת 'התפרקות, מרה שחורה' שלאחריה יש כעת ציפייה להתחלה של שלב חדש'.³⁷

לדברי בין-גוריון, סמילנסקי שרטט לפניו בפגישה אב טיפוס של נער הפוחד מהכרעה ושינוי או במילים אחרות חושש מהובלת מהלכים מהפכניים או מרידה, שכן 'הורגל להיות ממשיך ולעשות מה שאמרו לו, ואינו מעיז לקחת על עצמו הכרעה'. נער

34 ראו מכתב בין-גוריון לב"צ דינור, המתאר את המפגש עם קבוצת חברים ממפא"י, שתפקדו כמעין פורום חינוכי מוביל, 20.3.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

35 ראו מכתב דינור לבין-גוריון, 31.3.1954 (כנראה – כתב היד לא קריא, נמצא בצמידות למכתבים אחרים מתאריך זה), אב"ג, חטיבת התכתבויות. ניתן להתחקות אחר המהלכים לקראת הכינוס מהתכתבות ענפה בין בין-גוריון לשותפיו השונים ליזמה.

36 יומן בין-גוריון, 26.3.1954, אב"ג.

37 מכתב בין-גוריון לזלמן ארן, 13.3.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

במחנה גדנ"ע, תמוז תשי"ד

כזה פוחד מצד אחד מעצמו ומצד שני מהריק – מההיקף העצום של העבודה שיש עדיין לעשות במדינת ישראל ומהפער הגדול בינה לבין מדינות מבוססות. זמנת הכנס החלה מתקדמת תוך שיתוף פעולה הדוק בין חברי מפא"י שמונו לטפל בעניין מטעמו של בן-גוריון, לבין נציגי משרד החינוך שצוותו לנושא מטעמו של דינור.³⁸ בשלב זה, החליט בן-גוריון לצרף למערך הלוגיסטי המתקדם את משרד הביטחון. הוא ביקש משמעון פרס, מנכ"ל המשרד, לכנס 'התייעצות דחופה' שבה ישתתפו בן-גוריון, פנחס לבון, שר הביטחון, משה דיין, הרמטכ"ל ובן-ציון אילן, ראש אגף הנוער והנח"ל. נושא התייעצות הדחופה, כפי שהציגו בן-גוריון במכתב: 'כינוס נוער לומד לאחר הפגישה עם מנהלי בתי הספר'.³⁹ בן-גוריון הניח בעקבות הפגישה עם מנהלי בתי הספר שהתקיימה באותו יום, שכעת לא נותר אלא לסיים את שלב ההיערכות הארגונית. בעניין זה ביקש להסתייע בצבא, שבו ראה גורם 'בעל עניין' באירוע. בן-גוריון ראה בצבא את המסגרת שבתוכה יתחולל השינוי הגדול כתוצאה מהכינוס. הצבא עתיד יהיה לזכות בעקבות הכינוס בבני נוער שמתנדבים לפעולות חינוך והדרכה בקרב עולים, שמתגייסים עם מודעות לצורך לקדם את נושא מיזוג העולים בחברה

38 מבחינת דינור לא הייתה העברת היזמה למשרד החינוך אקט פוליטי וסמלי בלבד. הוא עמד על כך שעל היזמה לבוא באמת מ'למטה', כלומר על מנהלי בתי-הספר להיות מעורבים החל משלבי הארגון הראשוניים. ראו מכתב דינור לבן-גוריון, 23.3.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

39 מכתב בן-גוריון לשמעון פרס, 12.4.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

הישראלית במהלך שירותם הצבאי ושמבטאים נכונות לשלב חיים והתיישבות בספר עם אימונים צבאיים. כלומר, הצבא אמור היה לספק את המסגרת והאמצעים למימוש התכנית וגם להיות הנהגה העיקרי, לאור העובדה שהתקשה בגיוס מדריכים חינוכיים עד אז, והתקשה בשילובם של בני העולים במסגרותיו.⁴⁰

בכירי צה"ל ומערכת הביטחון, שיתפו פעולה עם היזמה למרות שקשה להניח שהיו עושים כן אלמלא הייתה זו יזמתו ה'פרטית' של בן-גוריון. אך הם לא יכלו להתחייב אפילו בפני בן-גוריון לפתוח מסלול צבאי שיכלול אוטומטית גם הכשרה חקלאית, וזאת בשל אילוצי כוח האדם, שהשפיעו כבר בעבר על אי-מימושו של הסעיף הזה בחוק שירות הביטחון.⁴¹ תקוות בן-גוריון להציע לנוער באמצעות הצבא ערוץ פעולה ברור ליישום הרעיונות שאותם יציג בכנס, התבדתה. מכל מקום, תוך כדי תכנון וארגון הכנס בא שוב לידי ביטוי הערבוב בין וולונטריזם לממלכתיות, בין בחירה ועשייה מרצון חפשי לבין התאמתן לצורכי המדינה המוכתבים על-ידי מוסדותיה. בן-גוריון, שכזכור לא נשא אותה שעה בתפקיד ממלכתי, ביקש לקדם את רעיונותיו בנושא גיוס מ'למעלה' של בני נוער לטובת עשייה חלוצית. אותה חלוציות הוגדרה עתה על-ידי המדינה ואמורה הייתה להתממש על-ידי בני נוער הפועלים על בסיס התנדבותי ובסיועם והכוונתם של מנגנוני המדינה שיופעלו – כעת מ'בחוק' – על-ידי המנהיג 'לשעבר' ובאמצעות סמכותו ומרותו הנובעים מעצמתו הכריזמטית ולא הפורמלית. המהלכים לקראת הכנס לא פסחו על התקשורת והכנסת. חברי כנסת הביעו הסתייגות מלגיטימיות הופעתו של בן-גוריון, מנהיג בעל שייכות מפלגתית מוגדרת, בכנס שאורגן רשמית על-ידי משרד החינוך (שלאחר חינוך ממלכתי) והדברים הגיעו כמעט עד לכדי משבר קואליציוני.⁴²

ד. הכנס

אל הכינוס הגיע בן-גוריון באיחור. הוא בא היישר מבית החולים תל-השומר, שם היה מאושפז בגלל התקפת לומבגו (מתנת). בהיכנסו לרחבת הכנס קידמו אותו אלפי בני הנוער בתרועות רמות. את דבריו פתח בן-גוריון בהצגת מה שהוא קרא 'שאלת גורל': 'קריירה או שליחות'. במוקד דבריו עמדה ההנחה שהמציאות הישראלית הייחודית,

40 גם דינור חשב שהצבא צריך לדאוג לסידורים הטכניים לקראת הכינוס. בן-גוריון תיאם עם בכירי משרד הביטחון וצה"ל את נושא התחבורה לכנס ומיקומו – רכבת שתנייד את בני הנוער לחולדה (כשעוד חשבו שהכנס יתקיים שם). ראו למשל: מכתב בן-גוריון לב"צ דינור, 19.4.1954, אב"ג, חטיבת התכתובות. וכן, סיכום הדיונים בעניין הכנס במכתב שיצא מטעמו של מפקד הגדנ"ע, סא"ל רם רון, א"מ, גל/24/25; ראו גם: סיכום ישיבה משותפת של נציגי הגדנ"ע ונציגי משרד החינוך, 31.5.1954, א"מ, שם.

41 אורי בן-אליעזר, אומה במדים, תל-אביב 1995, עמ' 295-296.

42 'כנס הנוער הורד מסדר היום', דבר, 10.6.1954, עמ' 1.

מחייבת את בני הדור הצעיר לבחור בין העשייה למען קידום האישי – הדאגה לעצמם, לבין העשייה הלאומית – הדאגה לכלל. למרות הישג מלחמת הקוממיות (כהגדרתו) היא הייתה בסך הכל השלב הראשון: 'צבת ראשון לגאולתנו – ריבונות יהודית במולדת'. עתה, ביקש בן-גוריון להדגיש דווקא את הסכנות העלולות לנבוע מהמעשה יוצא הדופן של הקמת מדינה עצמאית תוך הטיית דרכה של ההיסטוריה לכיוונים חדשים. הוא הבלית את האיום הפנימי שעמו תיאלץ המדינה להתמודד. זה הנובע מהיעדר מסורות והרגלים הדרושים לעם כדי ליישם את ריבונותו. 'הכרזת העצמאות אינה הופכת עם גלותי מפוזר ותלוש ממקורות החיות והעצמאות – לעם עומד ברשות עצמו. דרושה לכך תמורה גדולה ורבת פנים'. בן-גוריון רמז כאן על תהליך יסודי פנימי שצריך לחולל בחברה הישראלית הנבנית כדי להקנות לה את הכלים הדרושים לעם לביסוס עצמאותו.⁴³ דבריו כוונו למשימה המוטלת על כתפי הדור הצעיר – גיבושה של חברה חדשה. מכאן, שכינוס התלמידים נועד לאפשר למנהיג להפנות את הזקורים אל בני הנוער ולהביאם להכרה שהם אלו שצריכים להוביל שינוי תרבותי-חברתי-אזרחי מקיף במאפייניו ובתפיסתו העצמית של העם היהודי בכלל, והעם היהודי במדינת ישראל בפרט. כל זאת לקראת הגשמת היעד של כינון חברה יהודית בעלת זהות מוגדרת היושבת בתחומי מדינת ישראל.

נאומו של בן-גוריון ביטא את תביעתו מהציבור הצעיר – כחלק מתהליך בניין האומה הישראלית – לקבל על עצמם יזמה חלוצית 'ממושטרת',⁴⁴ שנתפסה בעיניו כביטוי למחויבותם האזרחית. על בסיס הנחה זו גזר את חובות הנוער לכלל, חובות שעל המדינה להגדיר עבורו. על כן, טען בן-גוריון שנוער קרייריסטי הנושא עיניו ל'בצע, לחיים ריקים, לרווחים קלים, לקיום פאראסיטי – נוער כזה יהווה את הנשק הסודי של אויבינו בו יכריעו בנקל את עם ישראל'.⁴⁵ מכאן גם גזר את מישור הפעולה המעשי – דרכי הפעולה שבהם על האזרח הצעיר לנקוט כדי לקדם את חיזוקה וגיבושה של החברה שבתוכה הוא חי: בסעיף הראשון – טיפוח המשותף – הוא תקף את הפיצול המוגזם וחסר התוחלת במערכת הפוליטית ובתנועות הנוער. בהקשר זה הציג את הקריאה, שעצם הציפייה לה עוררה מראש התנגדות בקרב רבים מבני הנוער שישבו ברחבת הכנס: 'במקום תנועות נוער נפרדות, מתחרות זו בזו, יש להקים תנועה כללית, ברית נוער מתנדב, שתעשה במשותף ובמלוכד הפעולה החינוכית בקרב הנוער הלומד העובד והעולה ותקים מפעלים שיגלמו את כל הערכים החיוביים המשותפים לכל

43 בן-גוריון, קריירה או שליחות, עמ' 206-214.

44 ליסק והורוביץ, מצוקות באוטופיה, עמ' 152.

45 בן-גוריון, קריירה או שליחות, עמ' 209.

תנועות הנוער הנפרדות.⁴⁶ תחומי הפעולה האחרים שהציג בן-גוריון היו: טוהר המידות, מיזוג גלויות, יישוב הגבולות וחברה חדשה. בדברים שנסא בן-גוריון כנס באה לביטוי הנוסחה שאותה ביקש להציע – מדינה כמסגרת ומתווה דרך ואזרחים הפועלים 'מלמטה' מרצונם החופשי ובערוצי פעולה שסוללים לעצמם ועל-פי היעדים המוגדרים על-ידי המדינה – נוסחה שנתפסה כאמור על ידי הארגונים הסקטוריאליים כטומנת בחובה סתירה פנימית. ואולם, הקושי לקבל את מסריו לא נבע רק מהסתירה לכאורה שהתגלעה בדבריו, אלא לא פחות מכך משורת גורמים שבאו לביטוי כנס: משקעי עבר שחשו חברי תנועות נוער המזוהות עם מחנות פוליטיים יריבים לבן-גוריון, תנאי שטח קשים, מגבלות הרמקולים שהקשו על שמיעת הנאום וכמובן... אורכו, שכונה על-ידי אחד התלמידים 'שיעור היסטוריה ארוך ומייגע'.⁴⁷ כל אלה תרמו חלקם והפכו את מה שקיווה שיהיה שיאה של הקריאה, לנקודת שבר ממנה היה צריך לחפש כיוונים חדשים.

האירוע ההמוני שימש בעיקרו הזדמנות למפגש תלמידים מכל רחבי הארץ. לרבים מהם, התמצה בכך העניין ותו לא. כתב במחנה גדנ"ע שסקר את האירוע, דן אלמגור, חייל בן תשע-עשרה, המחיש את האווירה בשיר שצירף לסקירתו. כנציג ביטאון נוער ממלכתי המזוהה עם המסרים שביקש בן-גוריון להעביר, הוא בחר לעקוץ דווקא את הנוער שלא הצליח או לא השכיל להפיק מהכינוס את המיטב:

הייתי בכינוס, הו, חוויה מוצלחת!
 כדאי היה רעים! כדאי על דברתי.
 הרווחנו שעות לימוד ואז נסענו יחד
 הם שרו: "קיס אוף פייר" אני – "למזבתותי".

היו שם אלפים. זה לא מילה – שמח!
 פגשנו שם את בנץ, את רפי ואת ציפ.
 ליקקנו שלגונים ויוש בדיחות בידח
 כל שתי דקות מחאנו כף מתוך פרינציפ.

46 שם, עמ' 211.

47 דן ביתן, 'כנס שהחטיא את מטרתי', 23.6.1954, אב"ג, חטיבת תכ"כ. העולם הזה ציין שהנאום ארך שעה וחצי בדיוק. ראו: 'קול קורא במדבר', העולם הזה, 17.6.1954.

“דפקו” שם ת’מורים ! ביקשו לידה מוגברת !
צעקנו : “נעשה ! סמכו נא ! אין לחשוש !...
שכבנו על החול עד שירד הערב ;
נשענתי קצת על ניצה, ורוב הזמן – על שוש.

אל ת’שאל – חלקו כרוזים ושרו נציונלה !
טיילו כמו בשדרות ! כייפו שם – חי שטן !
אפילו הצטלמנו. ורק אתמול נודע לי,
שנאמו גם כן.
(אבל זה פרט קטן...)

חזרנו אל העיר, לקן ולקולנוע.
הנאום פרח מזמן ! אל צער ויגון !
אומרים שהמדינה זועקת אל הנוער.
אך מי מוכן לשמוע -
עת יש בפה שלגון ?

ומי מוכן לקום, לעור ולבצע ? -
על שוש להישען הרבה יותר נעים !
ואם גם ישראל נאבקת על חייה -
שתאבק לבד !
48 אני עושה “חיים” !...!

השיר הזה, המבטא ביקורת כלפי הנוער ובה-בעת את הנתק הקשה שבין המנהיג לנוער, המחיש את האווירה הצינית שאפפה את הכינוס: תלמידים המוחאים כפיים בהפגנות או כהתרסה, רעמי צחוק וגילויי חוצפה בתגובה לקריאת בן-גוריון להגברת הילודה. ומעבר לכל זה, חלוקת הכרוזים וטיולי הזוגות שהתרחשו במקביל לכינוס ותוך כדי הנאומים והפתוס – המחישו יותר מכל שבני הנוער היו עסוקים בכינוס בעיקר בעצמם ובענייניהם הפנימיים ובוודאי לא בהקשבה נרגשת לדברי הנואמים. ברור שלא כל בני הנוער הגיבו באותה צורה ובאו מאותו הרקע. כותב השיר הבחין באמת בין אלו ששרו ‘קיס אוף פֶּיֶר’ (כלומר, בני הנוער העירוניים שאינם מאורגנים בתנועות הנוער) לאלו

48 דן אלמגור, ‘היה כדאי’, במחנה גדנ”ע, גיליון 68, תמוז תשי”ד, עמ’ 4. תודה לזאב זיוון שהאיר את עיני בנוגע לזהות הכותב.

ששרו 'למזבתותי' (בני הנוער בעלי השתייכות תנועתית).⁴⁹ למרות ההבדלים הללו, בשתי הקבוצות ניכרו תחושות הנתק והציניות שאפפו את האירוע. שתי הקבוצות יחזרו לעיר – זו לקן וזו לקולנוע, ולשתייהן – 'הנאום פרח מזמן'. עם זאת, עמדתו של הכותב, המשקפת כמובן את עמדת הביטאון (הממסדי-ממלכתי), העניקה חשיבות לעצם הקריאה שהפנתה ההנהגה לנוער ולכך שזהו צורך אמיתי של המדינה הנאבקת על חייה.

בנאומו בשיד מוניסי קרא ב. ג. בין השאר להגברת הילודה (מן העתונים)

— שמת לב, מאז הכינוס עם ב. ג. אין פה מקום לאופנייב...

דבר השבוע, 17.6.1954

הכנס הסתיים, אולם עיתוני התקופה לא הרפו מהאירוע ומהנושאים שהועלו בו על סדר היום. הציבור הישראלי, הבוגר והצעיר, חש צורך להמשיך ולעסוק במסרים שהוצגו בכנס ובמשמעויות האפשריות של התגובות לו מצד בני הנוער. הדיון האינטנסיבי והמתמשך מחזק את ההנחה שהנושאים שהוצבו לדיון בכינוס לא היו בלתי רלוונטיים לבני הנוער, אלא שהדלתות אשר נפתחו בפניהם לפעולה היו מעטות, צרות ובלתי מוכרות, ועל כן עוררו בדרך כלל חרדות, בלבול או אכזבה ורק לעתים רחוקות – סקרנות, מוטיבציה ואהדה.

⁴⁹ 'קיס אוף פיר' – להיט של פרנקי ליין, זמר פופולרי באותם הימים. 'למזבתותי' – מתוך השיר העממי-רוסי 'ונייה', שהיה פופולרי בתנועות הנוער: 'הו וניתי, וניה למה [ע]זבת [א]ותי (למזבתותי) וניה לעולמים?'.

ה. הוויכוח הציבורי בעקבות הכינוס

כינוס התלמידים נתפס בקרב הציבור הבוגר כאירוע מרכזי בסדר היום. הדיווח עליו בעיתונים היומיים זכה לכותרות ראשיות ולסדרת מאמרי מערכת, פרשנויות ומכתבי קוראים. גם בשבועונים ובירחונים קיבל האירוע סיקור מובלט.⁵⁰ התגובות ביטאו את עמדת המבוגרים ובני הנוער שעמם או עם מחנכיהם שוחחו לאחר הכינוס. הן חרגו הרבה מעבר להתייחסות לאירוע עצמו והשתלבו בשיח אינטלקטואלי-פובליציסטי שהתקיים זה מכבר בציבוריות הישראלית, בניסיון לבדוק מהם תפקידי הדור הצעיר במדינה. השיח התקיים רובו מעל דפי העיתונות הכתובה. הוא הקיף קבוצות בוגרים שונות בחברה הישראלית הוותיקה, כפי שהעידו הרשימות שפורסמו בעיתונים היומיים המזוהים עם המפלגות הפוליטיות וייצגו חתכים חברתיים מגוונים באוכלוסייה הבוגרת והמשכילה. השתתפו בו עיתונאים, מחנכים, חוקרים, הורים ומתעניינים, וכן צעירים בני עשרים-שלושים (סטודנטים וחיילים משוחררים), וכמובן בני הנוער. האחרונים הגיבו בעיקר בביטאונים שיועדו להם ונענו הן לפנייה מרוכזת של המערכת לשתף פעולה בסקרים או במילוי שאלונים, והן בתגובה ספונטנית באמצעות מכתבים למערכת. כך אירע שלצד השיח הציבורי ה'בוגר', התקיים שיח ציבורי 'צעיר' בביטאוני תנועות הנוער, עלוני בתי הספר וביטאוני הנוער של הצבא. בשיח שהתנהל באוכלוסייה הבוגרת, נסב הדיון סביב תפקידי בני נוער במדינה. נגזרו ממנו שאלות הנוגעות לזכות המדינה להתערב ולכוון את הנוער לאפיקי פעולה הנראים לה או לתהליכי עיצוב אזרח חדש במדינה חדשה.

התגובות הישירות לאירוע כללו ביקורת על התנהגותו הבלתי הולמת של הנוער. הן חרגו בדרך כלל מדיון באירוע עצמו וביקשו לראותו כחלק מאתגר גדול יותר: ארגונו של הנוער במסגרות הפעולה הממלכתיות שבאמצעותן ניתן או לא ניתן 'לגייס' את הנוער לצורכי המדינה. אחד מצירי הוויכוח הציבורי היה המשכו של הדיון על יזמת 'תנועת הנוער הממלכתית', כעת: 'חזית הנוער הכללית'. רעיון זה הועלה על-ידי בן-גוריון, כאמור, עוד לפני כן והכינוס בשיך מוניס הבליט אותו. הדיון בשאלת חזית הנוער חצה השתייכויות מפלגתיות ואידאולוגיות, ופעמים השתלב בביקורת אישית כלפי בן-גוריון

50 יואל מרקוס, 'הפסיק שהפך לססמא: קריירה או שליחות', דבר השבוע, גיליון 25, 7.6.1954, עמ' 10-11 (בשער הגיליון צילום בני נוער בכנס); 'קול קורא במדבר', העולם הזה, גיליון 869, 17.6.1954, עמ' 3-5; זאב אלתגר, 'כשמקל רועים בידו יצא ב.ג. לכבוש את הנוער הישראלי', ידיעות אחרונות, 11.6.1954, עמ' 2; 'בן-גוריון קורא להקמת 'ברית נוער חלוצית' – דורש היסול המפלגתיות – הברירה – קריירה או שליחות', הצופה, 11.6.1954, עמ' 1. אלו רק מקצת הדוגמות לפרסום הכנס בכותרות הראשיות של העיתונים היומיים. בנוסף, הקדישו העיתונים לנושא כתבות לקראת הכנס, מאמרים ומכתבי תגובה.

שלא השכיל לנצל את הבמה ההמונית וה'יקרה'⁵¹ להצגת תכנית קונקרטיית אלא הסתפק ברעיון מופשט ומעורפל. למשל בהארץ נכתב: 'מר בן-גוריון לא הסביר אף לא ברמז מה צריך להיות המבנה הארגוני של ברית נוער זו האם היא צריכה לשמש ארגון גג לתנועות הקיימות אם היא צריכה לבוא תחתן, או אם היא מיועדת לצעירים וצעירות מעל לגיל המקובל כגיל חברות בתנועות הנוער הקיימות'.⁵²

היעדר הבהירות לצד הידיעה שעל המדוכה ניצב נושא חזית נוער, העלולה להיות תחליף לתנועות הנוער, עוררו חרדות ממהלכים שיביאו להתגברות יתר של עצמת המדינה או לפגיעה באופי הייחודי של קבוצה מסוימת, כגון הציבור הדתי, ובכך יטשטשו השקפות עולם ייחודיות. המחנך ואיש הרוח ד"ר עקיבא ארנסט סימון, הזהיר שתנועה מעין זו תעצים את תופעת 'האלהת המדינה הרווחת אצלנו בלאו הכי. היא נטלה מצעירים ומבוגרים רבים את זיקתם אל ערכי מוסר מוחלטים, ומעשה קיביה הוכיח'.⁵³ מאמר המערכת בהצופה הביע דאגה מפני כוונות בן-גוריון להציג את עצמו בפני הנוער כ'מעין אבי אומה מחודשת, שעוסקת בספרות מחברי תנ"ך, בפרקי הסטוריה אך מפורקת מעול מצוות'.⁵⁴

יגאל אלון, איש הקיבוץ המאוחד ובאותם ימים ממנהיגי אחדות העבודה העומדת ערב פרישה ממפ"ם, פירש את היזמה כחלק מה'על מפלגתיות' החוברת למגמה אחרת של בן-גוריון – לחנך ל'שנאת הפוליטיקה', העלולה לדחוף את הנוער ל'אדישות לגבי שאלות מדיניות וחברתיות חיוניות, הנוגעות בקיומן של החברה והמדינה, או ל'ניאופשיזם'.⁵⁵ גם בתוכני מעוזי התמיכה של בן-גוריון בתנועת ההתיישבות, בקיבוצי איחוד הקבוצות והקיבוצים, נתפס הרעיון החדש בעיני רבים כאיום על הייחודיות הרעיונית שעל בסיסה קיוו לגייס עתודות של צעירים לתנועה.⁵⁶

נושא נוסף שהודגש ביתר שאת בשיח הציבורי שהתנהל בעקבות הכנס, היה רעיון ה'חלוציות החדשה' שעליה דיבר בן-גוריון. הציבור הישראלי, המורגל לחלוציות הפועלת במסגרת התנועות ההתיישבותיות והרעיוניות, התחבט בהבנת תכניה של חלוציות הפועלת במסגרת המדינה. האם היא אמורה להציע תחליף להתיישבות

51 בהצופה נכתב כי רק הכשרת האמפיתאטרון הארעי עלתה 18,000 לירות מתקציבי משרדי החינוך והביטחון, וזה לא כולל עלויות נוספות. ראו: 'כנס הנוער בדיון הממשלה', הצופה, 14.6.1954, עמ' 1.

52 'בן-גוריון: הברירה לנוער – חיי שליחות או קארייריזם', הארץ, 11.6.1954 (להלן: בן-גוריון, הברירה), עמ' 1.

53 ע"א סימון, 'הגיינו של מנהיג', הארץ, מדור מכתבים למערכת, 14.6.1954, עמ' 2.

54 'מערכת הרוח', הצופה, 11.6.1954, עמ' 2.

55 יגאל אלון, 'לאחר כנס התלמידים', למרחב, 16.6.1954, גיליון 2, עמוד 1.

56 ח' גלעד, 'לחידוש הרוח החלוצית, הרהורים בעקבות העצרת בשיך מוניס', אגרת לחברים, מס' 135, 1.7.1954, עמ' 1-3; אורי שפיר, 'הככה נפעל בנוער?' (למאמרו של יוסף יזרעאלי: על דרכי פעולתנו בנוער), אגרת לחברים, מס' 137, 15.7.1954, עמ' 4.

באזורים מרוחקים ושוממים? לעבודה חקלאית וחיי שיתוף? האם יש מקום לפתח במסגרתה ערוצי פעולה וולונטריים חדשים? כאלה שאינם קשורים בהתיישבות או בכיבוש השממות? האם אפשרי המודל ההתיישבותי החדש שהציע, זה המשלב בין המתיישב החקלאי לבין האינטלקטואל ובעל המקצוע החופשי? 'נכון גם שרפתנים היודעים אלגברה ומצטטים את הרמב"ם הם אידאל יפה בתנאי שיהיו רפתנים טובים'.⁵⁷ כך כתב עמוס אילון, שייצג השקפה לפיה הניסיון לחבר בין ה'חלוציות' לבין מוקדי משיכה אחרים כמו תרבות והשכלה נועד מראש לכישלון, שכן רוב התלמידים החליטו מזמן שברצונם להשתלב במקצועות חופשיים, כגון: פקידים, רופאים ועורכי דין, ולא בהכרח למלא תפקידים אלו ביישובי הספר.

תחושה אחרת שבוטאה בדיון באשר לטיב החלוציות הממלכתית הייתה ההתמרמרות על פגיעה בערכם של בני הנוער. לא ניתן לתבוע מהם תביעות שאינן רלוונטיות למציאות חייהם, ואחר כך לבקר אותם על שאינם נענים להן, טענו בעולם הזה. הם הרי עשו מאמץ גדול להגיע לכנס וזאת מבלי שאיש הכריחם וזאת מתוך צמא אמיתי למבצע 'גדול באמת' ולמשהו שייתן 'טעם חדש' לחייהם.⁵⁸ תגובות מעין אלה שיקפו עמדה שהגיעה השעה להתוויית דרך פעולה חלופית למודל החלוציות הציונית, שהציעה את עבודת הכפיים וההתיישבות החקלאית הקולקטיבית כמסלול חיים מועדף. אך בדברי בן-גוריון, שהתמקדו בהפקעת החלוציות מהתנועות החלוציות והכפפתה למדינה – לא מצאו את התשובה התכנית לה חיכו.

חשוב להבהיר כי למרות המסרים הברורים שאפיינו את מערכת החינוך הציונית-לאומית בתקופת היישוב, הלכו רק מעטים מבוגרי בתי הספר התיכון העירוניים להתיישבות חקלאית. מבחינה זו, לא היה הבדל מהותי בין בני הנוער שהתחנכו במערכת החינוך העירונית בתקופת קיומה של המדינה, לבין בני גילם שהתחנכו באותם מוסדות שמונה-עשרה שנה קודם לכן. כבר בשנות השלושים המשיכו 43% מבוגרי התיכון בלימודים גבוהים בעוד ההורים מעודדים אותם ללמוד ולבחור בקריירה מקצועית מכובדת.⁵⁹

המודל ה'חלוצי' שרווח בשנים הטרומ ריבוניות, שעל-פיו אמור היה הצעיר הישראלי לעבור מסלול של תנועה, גרעין התיישבותי והתיישבות, היה בלתי רלוונטי עבור רוב הצעירים העירוניים. להבדיל משנות השלושים, בשנות החמישים ניתנה לגיטימציה להשמיע בקול רם ציפייה לאלטרנטיבות לחלוציות. אלטרנטיבות

57 עמוס אילון, 'בן-גוריון ויגאל אלון מדברים אל הנוער', הארץ, 18.6.1954, עמ' 5.

58 'קול קורא במדבר', העולם הזה, 17.6.1954, עמ' 5.

59 שפירא, עילית, עמ' 86. ראו גם: י' רייכל, "אופקים מול הגשמה": הגמנסיות העבריות הראשונות בארץ ישראל בין שני יעדים, 1906-1935, עיונים בתקומת ישראל, כרך 6 (תשנ"ו), עמ' 288-329; יובל דרור, 'תנועות הנוער וזרם העובדים בחינוך ההסתדרותי', עיונים בתקומת ישראל, כרך 9 (תשנ"ט), עמ' 599.

שבאמצעותן יוכל הצעיר הישראלי לבטא את 'מחויבותו האזרחית' מבלי לעקור ממקום מגוריו, לוותר על השכלה גבוהה ולקבל על עצמו את עול החיים השיתופיים. השיח הציבורי הגלוי בעקבות שיך מוניס הצטרף במוצהר לקולות שכבר נשמעו בהקשר זה, ולפיהם קיימת נכונות בקרב בני נוער משכילים רבים לבטא את מחויבותם למדינה ולחברה, אך הם זקוקים למניפה מגוונת ורחבה יותר של אפשרויות פעולה. מניפה שתכלול עוד תחומי חיים מלבד אלו הכלולים ב'קנון' הציוני החלוצי.

בקולות שנשמעו עתה, השתלבה גם ההשקפה שביקשה ל'גונן' על הפגיעה הצפויה בשכבת האינטליגנציה הדקה של המדינה. שכבה חברתית שתרומתה לחברה ולכלכלה אינה מוטלת בספק, ולכן אין סיבה לתעל אותה לכיוונים מקצועיים והתיישבותיים שבמסגרתם לא יממשו את מלוא פוטנציאל התרומה שלהם.⁶⁰ העמדות הללו, שביטא אותם למשל, עמוס אילון, כמו גם ביקורות אחרות שהתמקדו בהיעדר הרלוונטיות של רעיונות החלוציות החדשה, שיקפו את חוסר האמון באפשרות של בן-גוריון ליצור מסלול חדש למימוש המודל החלוצי והתרומה לכלל. הרעיון שהציג בן-גוריון, ליצור דמות חדשה של חלוץ, משכיל ותרבותי, בעל מקצוע חופשי המתגורר ביישוב ספר ובקהילה של עולים חקלאים, לא נתפס כמודל ראלי המספק מענה אמיתי לדילמה של הצעיר המבקש לבטא את יכולותיו האישיות אגב תרומה לחברה.

ביקורת זו השתלבה בזלזול מכיוון אחר, שהתמקד ביומרת החדשנות שהוצגה בהצעותיו של בן-גוריון. 'אין צורך את אמריקה לגלות שנית [...]', כתב חיים חפר, איש הקיבוץ המאוחד, בשיר שהוקדש לתלמידים שהתפרעו בשיך מוניס.⁶¹ הוא הפגין בכך את תחושת העליונות שחשו כלפי בן-גוריון אלה שראו במסלול חייהם ה'שגרת' את מימוש החלוציות, ואת ספקנותם בדבר האפשרות לשלב בין חיים באזור מרוחק ושומם לבין קידומה ופיתוחה של קריירה מקצועית מתקדמת הדורשת השכלה גבוהה. הביקורת של חפר לא נסבה רק על היעדר החדשנות והחזרה על רעיונות ישנים, אלא בעיקר על היומרה לדבר כחלוץ ולהטיף לחלוציות בהתבסס על ניסיון אישי של חצי שנת חלוציות בשדה-בוקר: 'אולם עוד שאלה אפשר ותתעורר / האם חצי שנה בצריף של שדה בוקר / יש בה חיפוי על אחריות לשש שנים חיות / בלי טוהר המידות, / ללא ישוב הספר / לאי מיוזג הגלויות?'⁶²

הדברים הללו ביטאו את היריבות בין בן-גוריון לתנועות הקיבוציות המזוהות עם התנועה לאחדות העבודה ומפ"ם. הם שיקפו היטב את זווית ההתבוננות שממנה ראו הבוגרים המזוהים עם זרם זה את הניסיון של בן-גוריון לפנות ל'דור הצעיר' שהם

60 אילון, 'בן-גוריון ויגאל אלון מדברים אל הנוער', הארץ, 18.6.1954, עמ' 5.

61 חיים חפר, 'הערות', למרחב, 16.6.1954, עמ' 2.

62 שם.

הופקדו על כינוכו. הטענה הבסיסית שהטיח מחנה זה בעקבות הכנס בן-גוריון הייתה, שכאיש הממסד המדינתי הוא לא פעל להחדרת העקרונות החלוציים וליישומם. את הביקורת שהשמיע ציבור המבוגרים אפיינו שני הלכי רוח עיקריים: אכזבה מצד אחד, וציניות וחוסר אמון מלכתחילה מצד שני. אכזבה – שכן חלק מהמגיבים קיוו, למרות ביקורתם ערב הכינוס, ל'רעיון החדש' שייוולד בשיך מוניס ויעניק תנופה ויעוד לנוער הישראלי. אלה ראו בכישלון הכינוס את ההוכחה שלא ניתן לחולל מהפכה באמצעים ממוסדים, אנטי מהפכניים ואנטי ספונטניים כפי ששררו בכנס.⁶³ הציניות, לעומת זה, אפיינה את אותו ציבור שמלכתחילה לא תלה כל ציפיות בכינוס, שכן תפס את האירוע כמהלך פוליטי מובהק הנעטף באַצְטְלֶה של רעיונות גבוהים ולמעשה – מכוון לשימור עצמתה של מפא"י.⁶⁴

ו. התגובות הישירות – הנוער מגיב

ההשתתפות בכינוס הקיפה את כל גוויי בתי הספר הממלכתיים (חילוניים ודתיים) עיונים ומקצועיים, עירוניים והתיישבותיים). לא ברור מה הייתה המדיניות הרשמית של משרד החינוך, שכן בחוזרים שפורסמו לקראת הכנס לא הייתה כל התייחסות לנושא חובת ההשתתפות. לעומת זאת, ברשימות שהכינו מארגני הכנס הופיעו מספרים מרשימים למדי של משתתפים, גם מאותם בתי ספר שהשתייכותם האידיאולוגית הייתה מנוגדת וביקורתית כלפי בן-גוריון.⁶⁵ נראה כי לפחות חלק מהמשתתפים, החליטו ל'נצל' את האירוע למחאה נגד בן-גוריון ורעיונותיו וכדי לקבל חשיפה לעמדותיהם. כך שגם על דרך השלילה, נוצר מצב שבו היה עניין לתלמידים מזרמים שונים להגיע לאירוע, למרות שלא היה 'על חשבון' לימודים משום שהתקיים בשעות אחר הצהריים.

גם בציבור התלמידים כמו בציבור המבוגרים עורר הכנס תגובות שהצטרפו לשיח קיים בקרב בני הנוער באשר לתפקידיו, מקומו וערכו בחברה הישראלית החדשה. כמו בציבור המבוגרים ואולי אף בצורה מוקצנת יותר, שיקפו עמדותיהם של התלמידים נגזרת של השתייכות תנועתית והזדהות מפלגתית ואידיאולוגית. ולבסוף, גם בציבור הזה, בלטה המבוכה מהנוסחה הלא-מוכרת שהציג בן-גוריון בכנס ובמסגרות נוספות, שבהן קרא לנוער להירתם ל'מחויבות אזרחית'. נוסחה שבצידה האחד – היחיד הנרתם

63 'קול קורא במדבר', העולם הזה, 17.6.1954, עמ' 4.

64 'הפטמן', 'על בולמוס הכינוסים', במדור: 'מעניני השבוע', הבוקר, 11.6.1954, עמ' 2; 'בסבך האנתיזות', במדור: 'לשאלות השעה', הבוקר, 13.6.1954, עמ' 2; יוחנן באדר, 'זרתוסטרא משדה בוקר', חרות, 25.6.1954, עמ' 2; 'כנס התלמידים לשם מה?' (מאמר מערכת), הצופה, 9.6.1954, עמ' 2; 'מערכת הרוח' (מאמר מערכת), הצופה, 11.6.1954, עמ' 2.

65 45 תלמידים מבית אלפא, 45 משתתפים ממשמר העמק וכמספר הזה מעין חרוד מאוחד. ראו תיק נושא: כנס התלמידים בשיך מוניס, אב"ג, 5 – ט"ז – 2 (מקור: א"מ, גל/ג/24/25/1341).

(המתנדב) על בסיס בחירה חופשית, ובצידה האחר – המדינה המגדירה את יעדי ההירתמות (הגיוס) ודגשיה.

השיח לא כלל את כל המגזרים בציבור התלמידים שהשתתפו בכנס. מראש, היה אחוז הנוער העולה מועט ביותר מאחר שהיו מיעוט בכיתות האחרונות של בית הספר התיכון.⁶⁶ מבין המשתתפים בכנס בלטה בהיעדרה גם תגובת בני המשקים מהקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד. עוד מימי החלטתו על פירוק הפלמ"ח, נתפס בן-גוריון בחוגים אלה כיריב מר של התנועות החלוציות בכלל וכמתנגדם של הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד בפרט. העימות הפוליטי עם התנועה לאחדות העבודה ואחר כך עם מפ"ם, ושורה של מהלכים והצהרות שהוא עמד בראשם וכוונו נגד התנועה הקיבוצית, לא תרמו כמובן למעמדו בקרב בני הדור הצעיר (כמו גם הבוגר) בתנועות הללו. על רקע זה, ברור היה שבני הדור הצעיר מהמגזר הזה לא ראו בבן-גוריון את מנהיגם ותגובתם העיקרית לפנייתו לנוער הייתה התעלמות ואדישות – במכוון ושלא במכוון.

בקבוצה התנועתית הזאת בולטים יותר בתגובתם בני הנוער העירוניים, שהיו חברים בתנועות הנוער המזוהות עם הקיבוץ הארצי והקיבוץ המאוחד – השומר-הצעיר, המחנות העולים וחלק מחברי הנוער העובד. תגובתם תאמה את זו של המבוגרים והתמקדה בשאלת העיתוי והזכות של בן-גוריון להעלות על נס את המושג חלוציות וכן בהתנגדות לרעיון הכללת הנוער במסגרת כללית אחת – יאה שמה אשר יהא. בדומה לרבים בציבור הבוגר, הם רצו להבין מדוע בן-גוריון בחר דווקא עכשיו להעלות את נושא החלוציות על סדר היום וכיצד מתיישב הדבר עם ההתנגדות שהפגין כלפי התנועות ההתיישבותיות והחלוציות. קוממה אותם במיוחד העובדה שהוא, המוכיח את 'חלוציותו' רק כעת, במעבר לשדה-בוקר, 'מטיף' חלוציות לאחרים העושים זאת כשגרת יומם.⁶⁷

למרות מיעוט התגובות ממגזר זה, ייחס בן-גוריון חשיבות מרובה דווקא לקשר עמו. נטיית הנוער לאהדת מפ"ם והתנועות ההתיישבותיות המזוהות עמה הייתה ידועה, ובן-גוריון כחברי מפא"י אחרים, ייחס חשיבות מיוחדת לניסיון להתקרב לבני הנוער אלה ולהביאם למחשבה שנייה בנוגע להזדהותם הפוליטית.⁶⁸ ביטוי מובהק לנטייתו זו

66 בעוד חלקם של הנערים והנערות העולים באוכלוסייה היה 50%, חלקם בבית הספר בכלל ובכיתות התיכוניות בפרט היה נמוך בהרבה. בכיתה י"א – 7.6% ובכיתה י"ב – 5.7%. מבחינת ארץ המוצא, מנתונים שהגיעו מאזור תל-אביב עלה שמתוך 1,316 תלמידי תיכון בתל-אביב היו רק 13 יוצאי ארצות ערב ומתוכם אף לא תלמיד אחד מתימן או מארצות צפון אפריקה (הנתונים מבוססים על 'נקודות מבוא לסקר על מצב הנוער – נספח מספר אחד בדו"ח הוועדה להקמת רשות עליונה לענייני נוער, א"מ, ג/5546/3704).

67 מכתב אברהם בישיץ לבן-גוריון, 11.6.1954, אב"ג, חטיבת התכבויות. ראו גם למשל, מכתב יעקב גילה ושלמה רמון מירושלים, 6.7.1954, אב"ג, חטיבת התכבויות.

68 צור, בדירות המנהיג הזקן, עמ' 294.

דוד הרועה

דבר, 11.6.1954

ניתן למצוא במכתבי התשובה המפורטים שכתב בן-גוריון למספר תלמידים ובהם הדגיש את הערכתו לעשייה החלוצית של השומר-הצעיר למרות הסתייגותו מהשקפת עולמם. במכתבים הללו ניסה בן-גוריון להזים את ההאשמות שהופנו כלפיו, כאילו לא עסק בנושא החלוציות לפני שעזב את הממשלה. בשורה ארוכה של מראי מקום קפדניים הפנה את התלמידים למאמרים ונאומים פרי עטו שפרסם בשנים 1949-1953. בתשובה לתלונותיהם על חוסר המעש, כתב: "משהו" נעשה בתקופה קצרה זו – בשטח קבוץ הגלויות וקליטת מאות אלפי עולים, ובשטח ההתיישבות, בהקמת מאות ישובים חקלאים, בשטח הביטחון והצבא והחתום מטה, טיפל במקצת בכל הדברים האלה [...]"⁶⁹. הוא גם הדגיש את ההבחנה בין התנגדותו להשקפת עולמם הפוליטית של מפ"ם והשומר-הצעיר, לבין תמיכתו בדרכם ה'חלוצית' – כלומר בתרומתם לעיצובה של החברה והאומה הישראלית. לא רק שבני נוער אלה תפסו את עצמם כנציגים האותנטיים של רעיון החלוציות, הם תפסו את בן-גוריון כמחריבו ה'אותנטי' של הרעיון. כיגאל אלון, השתמשו גם הם בטיעון שבן-גוריון נושא באחריות ל'יזבוז האפשרויות והנכונות שפעמה בנוער עם קום המדינה, והפך את ההתלהבות הגדולה ל"לא אכפתיות" בקרב הנער, לרדיפה אחר קריירה אישית, להתערעות המוסר החברתי, ולאנרכיה כלכלית בשותפות עם רוקח וברנשטיין".⁷⁰

מאחר והממלכתיות הבנגוריונית הובנה כקריאת תגר על המסגרות התנועתיות

69 מכתב בן-גוריון ליעקב גילה ושלמה רמון, 7.7.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות; מכתב בן-גוריון לאברהם בישץ, 17.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

70 יהודה, 'לאפיה של התנועה הממלכתית', בתוך המדור: 'הדים', במבזק, גיליון נט, סיון-תמוז תשי"ד (יולי-אוגוסט 1954), עמ' 9.

הוולונטריות שבמסגרתן מומשה החלוציות עד הקמת המדינה, נתפס רעיון תנועת הנוער הממלכתית כהוכחה מובהקת לכוונתו לחסל את החלוציות ולא לעוררה. רעיון תנועת הנוער הממלכתית הובן על ידם כניסיון ליצור אמצעי שליטה של המדינה על הנוער,⁷¹ העלול להוביל עקב המבנה הקואליציוני של המערכת השלטונית הישראלית, לחיזוק השפעת הבורגנות על תנועת הנוער הממלכתית, להחדיר לתוכה רעיונות של 'חלוציות כללית' ולהרחיק את הנוער מתפקידי הגשמה. בביטאון המחנות העולים, במבחן, נכתב:

אל ישלה עצמו "הרועה משדה בוקר" שבאצטלה של "אחוות ישראל" וחינוך כללי ימשוך את המוני הנוער לדרך החלוצית. סיסמות הכלליות בחינוך החלוצי, והצעת הקמת התנועה הממלכתית הכללית, מחייבות קואליציה חינוכית עם הבורגנות הישראלית, דוגמת החינוך הממלכתי, אשר תביא בסיכומו של דבר, את חברי התנועה הזאת להכרת שוויון הערך החלוצי בין החרשתן והסוחר לבין איש המשק והמתיישב בספר, ובכך רק תחזק את ידי השוללים את דרכנו החלוצית ההתיישבותית.⁷²

בעל החומה, ביטאון השומר-הצעיר, כינה הכותב את בן-גוריון בכינוי: 'המחדש' – כינוי שהמחיש את אותה רוח שהקריין חיים חפר במקאמה שכתב בלמרחב – הציניות ביחס ליומרתו ללמד את החלוצים – חלוציות מהי.

עיקר התגובות לכנס באו מקבוצה רחבה למדי של תלמידים, שכללו צעירים המזוהים עם מפא"י וצעירים ללא זהות פוליטית או תנועתית מוגדרת. למה ציפו התלמידים האלה? עם איזה מטען הגיעו לכנס? כל אחד בא עם השקפת עולמו או כפי שניסחה זאת התלמידה אביבה שינפרבר מתל-אביב – 'כל אחד בא לאמת את השקפת עולמו'.⁷³ תלמידים אלה הגיעו בציפייה לשמוע דברים חדשים ומעשיים 'במקום הפאתוס הישן'.⁷⁴ והיו כמובן אלו שהגיעו פשוט כי בית הספר כולו נסע.⁷⁵ בהכללה נראה שרוב המגיעים לכנס באו עם מערכת ציפיות לאירוע שיהיה בעל משמעות כלשהי (חיובית או שלילית).

71 כליף, נוכח שפע... החלוציות', על החומה, גיליון 11 (97), 10.11.1954, עמ' 3.
 72 יהודה, 'לאפיה של התנועה הממלכתית', במדור: 'הדים', במבחן, גיליון נט, יולי 1954, עמ' 9.
 73 'באנו, שמענו, אמרנו...', במחנה גדנ"ע, גיליון 68, תמוז תשי"ד, עמ' 5.
 74 יגאל ברק תלמיד שמינית מרחובות – חבר מכבי לשעבר, במחנה גדנ"ע, גיליון 68, תמוז תשי"ד, עמ' 5.
 75 כרמלה קליין, תלמידת פנימיה דתית, בית צעירות מזרחי, שם.

מעבר לבעיות הטכניות (תנאי השטח הלא נוחים, הרמקולים החלשים ואורך הנאום),⁷⁶ היה גם כאן הקושי העיקרי טמון ביכולת הנוער להבין את כוונותיו ומסריו החדשים של המנהיג. מרכיב אחד בדברי בן-גוריון הובן, כאמור, על-ידי בני הנוער כהצעה לפעולה ממשית – הכוונה להקים ארגון נוער חדש או תנועת נוער חדשה. אך רוב המשתתפים לא הצליחו להבין האם תבוא במקום, בנוסף, או כגוף מאחד לתנועות הקיימות.⁷⁷ בני הנוער נחצו בין אלו שהתנגדו לרעיון התנועה או הארגון החדש לבין אלה שתמכו בו. המתנגדים הטילו ספק לגבי הסיכוי לגשר על הפערים והניגודים בין התנועות השונות. אחד הכותבים גם ביטא חשש מ'פאשיזציה' של התנועה החדשה, שבתוכה יכלל גם הגדנ"ע.⁷⁸ עמדה ייחודית בנושא ביטאו בני נוער מהציונות הדתית, שהיו מאורגנים בתנועת בני עקיבא ועמדו עליהם פורסמו בביטאון התנועה, זרעים. קבוצה זו, שבין דובריה היו גם חברים בוגרים יותר – כמו למשל יעקב דרווי, חבר ההנהלה הארצית של התנועה, התנגדה ברובה לרעיון ולא רק מהסיבות המקובלות – חשש לצבאיות, בקורת על ה'התעוררות החלוצית המאוחרת' של בן-גוריון, ואי-אמונה באפשרות של יצירת 'חלוציות מלמעלה'.⁷⁹ למכלול החששות ותחושת האיום שאפיינו את תגובת חברי תנועות הנוער לרעיון תנועת הנוער הממלכתית, נוסף כאן ממד נוסף והוא הרתיעה מהשתלטות החילוניות על אורח החיים הדתי.⁸⁰ אם נשמע במחנה זה קול התומך ברעיון, הותנתה התמיכה בהקמת תנועת נוער ממלכתית-דתית-חלוצית. כלומר, שבמקביל לתנועה הממלכתית החילונית תקום התנועה המקבילה הדתית, שתתבסס על איחוד שלוש תנועות הנוער הדתיות: בני עקיבא, נוע"ם (נוער המזרחי) ועזרא.⁸¹ אחרת,

76 יואב אדיגר, גדנ"ע תל אביב, 'מי נכשל?' במדור: תיבת המערכת, במחנה גדנ"ע, גיליון 70, אב תשי"ד, עמ' 13; מכתב שלמה עבאדי, תלמיד שמינית, מדריך בצופים, 11.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבות.

77 דן ביתן, 'כנס שהחטיא מטרות' (מאמר מצורף למכתב) 23.6.1954, אב"ג, חטיבת תכ"כ; מכתב אליהו הר-צבי ואריה מנקס, תלמידי תיכון מתל-אביב (כנראה דתיים), י"ט סיון תשי"ד (20.6.1954), אב"ג, חטיבת התכתבות; מכתב חנוך קנר, תלמיד שביעית מחדרה, 25.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבות, ועוד.

78 נועה סירקיס, מתל-אביב, 18.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבות; דוד כהן, קטמון ירושלים, 8.7.1954, אב"ג, חטיבת התכתבות; דן ביתן, 'כנס שהחטיא את מטרותו, 23.6.1954, אב"ג, חטיבת תכ"כ' (צורף למכתב מ-5.7.1954); מכתב ללא חתימה – נערה מהסניף המפולג של הנוער העובד בשכונת בורוכוב, 15.11.1954, אב"ג, חטיבת התכתבות; מרים פאינאס, מתל-אביב, בתוך: מרקוס, 'הפסיק שהפך לססמא: קריירה או שליחות', דבר השבוע, 17.6.1954, עמ' 11.

79 יעקב דרווי, 'על תנועת נוער ממלכתית', זרעים, גיליון י (קנז), תמוז תשי"ד, עמ' ה.

80 יהלום, 'על תנועת נוער ממלכתית', ב'המדור לויכוח', זרעים, גיליון יא (קנח), מנחם-אב תשי"ד, עמ' ו; יעקב דרווי, 'על תנועת נוער ממלכתית', זרעים, גיליון י (קנז), תמוז תשי"ד, עמ' ה.

81 ארגון הנוער החרדי בארץ ישראל המזוהה עם פועלי אגודת ישראל וחבריו (הבנים) שירתו בצבא במסגרת הנח"ל.

טען הכותב, פירושה של ההצטרפות לתנועה הממלכתית: 'כניעה בפני הנוער הבלתי דתי, כניעה לחילוניות, ול'חפשויות'.⁸²

בביטאון התנועה המאוחדת, שדמות, לא התמודדו הכותבים ישירות עם מסריו של בן-גוריון אלא בעקיפין, דרך ויכוח שהתפתח בתגובה לרשימתו של דוד, חבר גרעין ארז.⁸³ דוד ניתח את הבעייתיות של תנועות הנוער במתכונתן הנוכחית והתריע שאם לא יקבלו את מסריו של בן-גוריון – לאיחוד התנועות ולהגמשת יעדיהן, לא יוכלו התנועות להקים מתוכן את ההנהגה הדרושה מקרב הנוער. הוא קרא לחבריו ללכת בעקבות בן-גוריון ולפעול לאיחוד תנועות הנוער ולהגברת שיתוף הפעולה עם מערכת החינוך הפורמלית הממלכתית. מאמרו של דוד גרר אחריו דיון ממושך וביקורתי, שבמסגרתו הותקף דוד והוצג כמי שמנסה להציע לשווא פרשנויות אלטרנטיביות למונח 'חלוציות' במחיר טשטוש, ערפול וריקון מתוכן.⁸⁴

למרות שהצליל הדומיננטי היה של ביקורת, הסתייגות וחשש, חשוב להדגיש שהיו בקרב בני הנוער גם כאלה שתמכו ברעיון התנועה הממלכתית וראו בו את הדרך היחידה להוציא את הנוער מהאדישות.⁸⁵ קולותיהם הצטרפו לקולות רבים אחרים, שביטאו אמון בדור הצעיר אליו פנה המנהיג וגרסו שהוא אינו נופל באיכותו ובמחויבותו מהדור שנלחם במלחמת העצמאות.⁸⁶

כיצד תרגמו הצעירים את המסרים של בן-גוריון ואת פרשנותם-הם למסרים הללו לרמה של ציפיות מעצמם? רבים הפגינו סוג של שוויון נפש כשהצהירו שברור להם שכל אחד יבחר בדרכו האישית והייחודית, למרות כל מה שנאמר וללא קשר לחשיבות או לנכונות הדברים.⁸⁷ אחרים סברו שלאחר הכינוס ההמוני יש להמשיך בעבודה בצוותים מצומצמים יותר. היו גם שהרחיקו לכת והציגו תכנית פריסה שכללה הקמת

82 מ"ל, 'הטירה' תל אביב, 'תנועת נוער ממלכתית-דתית-חלוצית', ב'המדור לויכוח', זרעים, גיליון יא (קנח), מנחם-אב תשי"ד, עמ' ו.

83 הכשרת ארז מהאון, השלימה בסופו של דבר את קיבוץ צרעה.

84 ראו: מושקה, 'בעקבות שגיאות וטשטושים, שדמות, גיליון 31 (מודפס בטעות 32), שבט תשט"ו, עמ' 13; וכן, אריאל, 'מה מגביל את התנועה?', שדמות, גיליון 31, שם, עמ' 14-13; עזריק, 'להבהרת הדרך', שדמות, גיליון 33, אייר-סיון תשט"ו, עמ' 16.

85 חנוך קנר, שכונת עובדים חדרה (תלמיד שביעית), 25.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות; וראו גם: דברי יהונתן גרינוולד מתל-אביב, בתוך: יואל מרקוס, 'הפסיק שהפך לססמא: קריירה או שליחות', דבר השבוע, 17.6.1954, עמ' 11; מכתב אליהו בר צבי ואריה מנקס, תלמידי שמינית מתל-אביב, י"ט סיון תשי"ד (20.6.1954), אב"ג.

86 מכתב מיוזם (סטודנט באוניברסיטה העברית), 21.6.1954, חטיבת התכתבויות, אב"ג; תגובות חנה קזמירסקי, רנה פטרסבורג, אורי בן-דור ואחרים, בתוך: 'אני סבור כך – מפעל פיתוח חלוצי בידי הנוער', במחנה גדנ"ע, גיליון 71, אוקטובר 1954.

87 למשל, אביבה שינפרבר מתיכון גאולה בתל-אביב, כרמלה קליין מבית צעירות מזרחי, באנו, שמענו, ראינו', במחנה גדנ"ע, גיליון 68, יולי 1954.

סניפים אזוריים ותכנית הסברה, ואף הציעו את עצמם כשותפים.⁸⁸ לצדם בלט הלך רוח פסימי, שאותו ביטאו בני נוער ללא קשר לעמדתם בנושאים הקונקרטיים – הלך רוח שביטא ספקות קשים ביחס ליכולתם לשאת על עצמם את המשימות שביקש המנהיג וביקשה החברה להטיל עליהם. מתגובות בנוסח: 'הנוער בימינו מחוסר ערכים [...]'⁸⁹ או 'הנוער על כל שכבותיו, ואף המשכילות ביותר שואף לחיים נוחים ושלוים שאינם כרוכים בקורבנות ובמאמצים יתרים',⁹⁰ עלה צליל של חשבון נפש ומבוכה.

ז. אחרית דבר

למרות הדיון הציבורי הפעיל שהתרחש בעקבות הכינוס בשיך מוניס, נידונו במסגרתו רק חלק קטן מן הנושאים שאותם ביקש בן-גוריון להציב על סדר יומם של בני הנוער. עיקר הדיון נסב על אודות רעיון חזית הנוער ורעיון ההתיישבות ביישובי ספר. לעומת זאת, בן-גוריון התייחס בנאומו גם לתכונות הנדרשות מאזרח, לחינויות מיזוג הגלויות ולשאיפה ליצור באמצעותו חברה איכותית וטובה יותר, שחוסנה הפנימי יבטיח את עמידתה בקשיים חיצוניים. הדיון החלקי הזה במסריו של המנהיג מצטרף גם הוא לתחושת הנתק ואי-ההבנה שליוותה את האירוע. ברובד החיצוני והמידי ביותר, ניתן לאתר שני גורמים עיקריים לנתק: א. זעם בקרב חברי תנועות הנוער בשל מה שהובן על ידם כניסיון לפרק את תנועות הנוער וחוסר הערכה לפועלן עד כה. ב. ציפייה של בני נוער (בעיקר לא מאורגן) להצגת אלטרנטיבה ברורה למעורבות או למחויבות אזרחית/חברתית גם למי שלא רואה עצמו פועל במסגרות הקונבנציונאליות של הצטרפות לגרעין תנועתי שישתלב בהתיישבות העובדת.

בן-גוריון הבין, לדבריו כבר בהגיעו, שהוא עומד להחטיא את מטרותו:

אודה על האמת: ברגע שהגעתי למגרש וראיתי בעיני המסיבה של אלפי הנערים חשתי שהדברים שהתכוונתי להגיד במסיבה זו – אינם הולמים מסיבה מסוג זה. לכנס מעין זה אפשר לדבר רק באופן דקלרטיבי ועל ידי הצגות אומנותיות סמליות, ולא דרך הסברה רצינית. ואם כי מיד באותו מקום החלטתי לקצץ (וקיצצתי כמה וכמה מדברי) – לא יכלתי כבר לשנות מה "תווי" היסודי, והקיצוצים רק גרמו לי לגרוע דברים

88 חנוך קנר, תלמיד שביעית מחדרה, 25.6.1954, אב"ג, התכתבויות; אליהו בר צבי ואריה מנקס, תלמידי שמינית מתל-אביב, י"ט סיון תשי"ד (20.6.1954), שם; וכן אברהם אורלובסקי וחבריו מלוד (תלמידים עולים חדשים), בתוך: יואל מרקוס, 'הפסיק שהפך לססמא: קריירה או שליחות', דבר השבוע, 17.6.1954, עמ' 11; דברי אברהם ויינשטוק, תלמידי שמינית מכפר ויתקין על החלטת הצעירים בכפרו לצאת ולהדריך במעברות במסגרת הגדנ"ע, במחנה גדנ"ע, גיליון 68, תמוז תשי"ד, עמ' 5.

89 חנוך קנר, 26.5.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

90 דן ביתן, 'כנס שהחטיא את מטרותו', 23.6.1954, אב"ג, חטיבת תכ"כ.

אחדים שהיו צריכים להיאמר ולהוסיף דברים אחדים שלא היו צריכים להיאמר.⁹¹

במקום אחר הביע בן-גוריון תקווה שיתכנס בקרוב כנס יזמים כדי לברר את עיקרי הפעולה והארגון, ובכנס זה גם יביא את תכניתו המפורטת למפעל התיישבותי חלוצי גדול, 'שימזג גלויות ויאחד עובדי כפיים עם עובדי רוח ויתכן מקום בתוכו לרופאים מורים אגרונומים פסיקאים סופרים ואמנים ויסייע להרמת המישור התרבותי והחברתי של כל המתיישבים'.⁹² בדברים אלה הוביל אל הנושא השני שאליה הגיבו התלמידים והוא זה שזיזן מעתה ואילך את הדיאלוג בין בן-גוריון לבני הנוער וביתר שאת, את הדיאלוג בינו לבין צעירים שלאחר שירותם הצבאי – רעיון ההתיישבות החדשה, שבאותם ימים ממש כבר התחיל תכנונו.

את הרעיון הציג בן-גוריון בנאומו בשיך מוניס – לא התיישבות פרימיטיבית אלא כזו המתבססת על מדע וטכנולוגיה, ואשר מאכלסת מורים, רופאים, מהנדסים ושלל בעלי מקצועות חופשיים אחרים התורמים מהידע ומהכישורים שלהם לקהילתם. ואולם, הוא לא השכיל להציג את הרעיון הזה בשיך מוניס כאלטרנטיבה מוגדרת וברורה לצורות התיישבות הקיימות. הוא גם לא הצליח לתת מענה לסימני השאלה שאפפו את הרעיון, למשל: מה יעשו בעלי המקצועות החופשיים בחבל ארץ שומם שרוב אפשרויות הפרנסה בו מבוססים על חקלאות, או מי אמור לתת ליחיד את האפשרות לרכוש השכלה גבוהה וכן, האם מדובר בהתיישבות שחייבת להיות שיתופית? לערפול הזה הייתה השפעה מכרעת על תחושת הכישלון שליוותה את האירוע ההמוני, המורכב והיקר הזה.

כיצד אירע שרעיון בעל משמעות מרכזית ומכרעת עבור בני הנוער לא הוצג בבהירות ובליטוש על-ידי המנהיג? האמנם היה כאן נתק בין-דורי בלבד? שמא הפליג המנהיג על כנפי החזון והתרחק מציבור אזרחיו שרגליו על הקרקע? נראה שהתשובה מורכבת קצת יותר. ההנחה הרווחת בציבור הישראלי, לפיה פעולה התנדבותית כרוכה וקשורה בארגון פוליטי רעיוני, הנחה שהתבססה על ה'ניסיון' הוולונטרי הציוני, חסמה את בני הנוער מלראות אלטרנטיבת פעולה אחרת.

בן-גוריון ביקש להציע שהמדינה על מוסדותיה השונים, תיתן את המענה לכיוון הרעיוני ולתמיכה הארגונית בפעולה וולונטרית. הוא ביקש ליצור חיבור 'שיר' נטול 'מתווכים' בין אזרח הפועל מרצונו החופשי למען הכלל לבין ממסד המספק את הגדרת היעדים והאמצעים הדרושים למימושם. כך קיווה לחצות עוד קו גבול לקראת גיבושה

91 מכתב בן-גוריון לד"ר בן-יהודה, 14.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות. וכן למשל, מכתב בן-גוריון לחנוך קנר, 29.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

92 תשובת בן-גוריון לאלהיה הר צבי וצבי מנקס, תלמידי שמינית מתל-אביב, 22.6.1954, אב"ג, חטיבת התכתבויות.

של החברה הישראלית כחברה ריבונית, שחבריה אינם נזקקים להסתמכות על השתייכות לזרם אידאולוגי כזה או אחר כבסיס להגדרת השתייכותם לכלל. אך בסופו של דבר גם הוא לא היה שבע רצון מרוח הכנס. נראה שהבין מאוחר מדי מהי האווירה הנוצרת כשאלפי בני נוער מרוכזים בשטח עצום ממדים, שאינו משרה אווירת כינוס אלא אווירת מפגש בשטח הפתוח. ובכל זאת, בן-גוריון העדיף לראות את אירוע שיך מוניס כ'התחלה' – 'אולי היה מישוהו שחשב שעצם הכנס יהפוך את הארץ' כתב לאחד התלמידים, 'לא הייתי בין אלה. הכנס היה התחלה, ואני לא אמהר להוציא משפט. בינתיים נעשית פעולה חשובה שאני מקווה תיתן פרי'.⁹³ בכינוס בבאר-שבע שהתקיים כחודש לאחר שיך מוניס, חזר בן-גוריון על עיקרי דבריו אך הפעם דאג להרגיע את הרוחות ולהבהיר שאינו חותר לפירוק תנועות הנוער אלא מבקש להגדיר את יעדיהם ומחויבויותיהם של בני השמונה-עשרה 'שהם כבר אזרחי המדינה, ברי מצוה וכבר חייבים לשרת בצבא ואשר יש להם כל הזכויות והחובות של אזרח, כלומר מבני 18 ומעלה'.⁹⁴

בן-גוריון המשיך להיפגש עם בני נוער וצעירים ממגזרים שונים בחודשים שנותרו עד חזרתו לממשלה בפברואר 1955. לאחר שובו, המשיכו שאלות שעלו בכנס לעמוד על סדר היום של בני הדור הצעיר במדינת ישראל.⁹⁵ למרות הסערה התקשורתית סביב הכינוס והביקורת העצמית של הנוער על התנהגותו בכנס ואי-שביעות הרצון מהדרך בה התנהל, מעניינת הדינמיקה של הדיאלוג בין המנהיג לנוער. עתה, לאחר כשלוש השנים, הומרץ הדיאלוג והתרחב. מכתבים על גבי מכתבים המשיכו לזרום לביתו בשדה-בוקר. כמנהגם, לא הסתירו התלמידים במכתביהם את ביקרתם. עם זאת, הם גם עסקו בהלקאה עצמית או בהכרת תודה לבן-גוריון על שהעלה נושאים קרובים ללבם. וכך, למרות שנכשל בהתוויית כיוונים חדשים לגיבושה של זהות אזרחית, הפך האירוע בשיך מוניס ליריית פתיחה לדיון ציבורי על כיווני הפעולה והתרומה העומדים בפני הדור הצעיר במדינה החדשה, דיון, שלפעמים כך נראה, נמשך עד עצם היום הזה. בנקודה אחת הצליח הכינוס ללא עוררין. הוא המחיש את מגבלותיו של מסע ממלכתי מאורגן ומסודר בכל מה שנוגע ליצירת 'תסיסה' או אווירת 'מחויבות אזרחית'. העולם הזה תיאר זאת היטב:

93 מכתב בן-גוריון ליצחק לבטוב, בן שמונה-עשרה מכפר הס, 12.8.1954, אב"ג, חטיבת התכתובות.
 94 כינוס באר-שבע, 19.7.1954, אב"ג, חטיבת נאומים ומאמרים, עמ' 7. פורסם תחת השם: 'השליחות והמפעל', חזון ודרך, כרך ה, עמ' 223-232. במאמר זה, שהוא עיבוד של דבריו בכנס בבאר-שבע, חידר בן-גוריון את ההבחנה בין תנועות הנוער למסגרת החלוצית: 'היו רבים שטעו בדברי והיו סבורים שאני מציע מסגרת חדשה לתנועות הנוער, אבל תנועות אלה אינן מהוות מסגרת חלוצית. הן רק מסגרות חינוכיות, ולא מבצעות, וחלוציות מתחילה רק עם הביצוע [...]'. שם, עמ' 229.
 95 בשנת 1957 הציעה תנועת הצופים הקמת מסגרת מאחדת לכל תנועות הנוער והמשיכה בכך את הקו של בן-גוריון, בדבר הקמת מסגרת כללית / ממלכתית לנוער.

היה זה מחזה מסודר נאה ויפה. הוא הוכיח רמה גבוהה של משמעת, סדר ותכנון מגבוה. אלא שמעולם לא נולדה עוד תנועת נוער ולא גדל עוד מבצע חלוצי אמיתי בצורה ממושמעת, מסודרת ומתוכננת כפרח בחממה. מאמץ חלוצי הנו מטבעו התפרצות של כוחות התנדבות, התפוצצות פתאומית של כוחות ספונטניים שהיו חבויים בנפש הנוער. בכינוס זה היה ההיפך הגמור. הוא נידון לכישלון עוד לפני שהתחיל.⁹⁶